

**Józefa Grodecka, Renata Kałucka, Krzysztof Sarzała,
Arkadiusz Żukiewicz**

Standard pracy socjalnej z rodziną doświadczającą przemocy w rodzinie

Spis treści

1	Misja, cele i strategie pracy socjalnej z rodziną doświadczającą przemocy w rodzinie	3
1.1	Misja i cele	3
1.2	Zalecane strategie działania.....	3
2	Zakres pracy socjalnej z rodzinami doświadczającymi przemocy w rodzinie	5
2.1	Zakres podmiotowy.....	5
2.1.1	Podkategorie grupy docelowej	5
2.2	Zakres rzeczowy.....	6
2.2.1	Sposób postępowania pracownika socjalnego, rola klienta oraz zakres ich współpracy we wszystkich fazach metodycznego działania.....	8
2.2.1.1	Praca socjalna z osobą dorosłą dotkniętą przemocą w rodzinie	8
2.2.1.2	Praca socjalna z osobą starszą lub niepełnosprawną dotkniętą przemocą w rodzinie.....	21
2.2.1.3	Praca socjalna z dzieckiem dotkniętym przemocą w rodzinie	25
2.2.1.4	Praca socjalna z osobą dorosłą/starszą stosującą przemoc w rodzinie	31
2.2.1.5	Praca socjalna z dzieckiem stosującym przemoc w rodzinie	38
2.3	Ramy czasowe realizacji pracy socjalnej z osobami dotkniętymi i stosującymi przemoc w rodzinie.....	42
	Załączniki	44
1	Zasady pracy socjalnej z rodzinami doświadczającymi przemocy w rodzinie	44
2	Specyfika pracy metodą grupową z rodzinami doświadczającymi przemocy w rodzinie	50
2.1	Przykład: grupa psychoedukacyjna dla kobiet doświadczających przemocy w rodzinie.....	50
2.2	Rola pracownika socjalnego w organizacji grupy samopomocowej.....	52

1 Misja, cele i strategie pracy socjalnej z rodziną doświadczającą przemocy w rodzinie

1.1 Misja i cele

Misja: ochrona życia i zdrowia oraz poszanowania godności osobistej osób dotkniętych przemocą w rodzinie oraz przeciwdziałanie przemocy w rodzinie.

Cel główny: Stworzenie warunków sprzyjających uzyskaniu zdolności do funkcjonowania w środowisku rodzinnym wolnym od przemocy w rodzinie, w tym pełnienia ról rodzinnych, społecznych i zawodowych.

Cele szczegółowe:

1. Zatrzymanie przemocy w rodzinie.
2. Zapewnienie bezpieczeństwa osobom dotkniętym przemocą w rodzinie.
3. Zmiana postaw wobec przemocy w rodzinie zarówno przez osoby dotknięte przemocą jak i stosujące przemoc w rodzinie.
4. Wykorzystanie potencjału rodziny i poszczególnych jej członków dla rozwiązania problemu przemocy w rodzinie i zapobiegania wystąpienia jej w przyszłości.
5. Edukacja w zakresie psychologicznych oraz społecznych źródeł zachowań przemocowych.
6. Poprawa funkcjonowania psychospołecznego w tym poprawa samooceny zarówno osób dotkniętych przemocą jak osób stosujących przemoc w rodzinie.

1.2 Zalecane strategie działania

Wybór strategii działania. „Strategia – sztuka zaangażowania całego zbioru środków na rzecz osiągnięcia celów. Do określenia strategii uwzględnić należy różnego rodzaju elementy takie jak zasoby ludzkie, materialne, czasowe, cechy osobowości itd.”¹. Wobec trudnej i skomplikowanej problematyki w rodzinach dotkniętych przemocą sugeruje się stosowanie zintegrowanej metodyki pracy socjalnej prowadzonej w celu wywołania i/lub wzmocnienia zmiany. Proces prowadzonej pracy socjalnej zorientowany jest na rozwiązywaniu problemów².

Z uwagi na wielowątkowe problemy występujące w rodzinie dotkniętej przemocą w rodzinie, różnorodne współwystępujące dysfunkcje (uzależnienie od alkoholu, zaburzenia osobowości, rozpad rodziny), wskazane jest, aby w trakcie diagnozowania problemu zwrócić uwagę na te kwestie, które mają istotny wpływ na życie rodziny, charakter relacji w niej występujący, możliwości nawiązania komunikacji z poszczególnymi członkami rodziny i stosowania właściwych form pracy socjalnej oraz stosowania adekwatnych do sytuacji usług.

Z uwagi na stan nasilenia przemocy w rodzinie, fazę cyklu przemocy w rodzinie, stopień motywacji osób dotkniętych przemocą w rodzinie, ich stan świadomości istoty przemocy w rodzinie,

---

¹ Ch.de Robertis, *Metodyka działania w pracy socjalnej*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1996, s. 89.

² Ch.de Robertis, op. cit.

możliwości nawiązania relacji z osobą stosującą przemoc w rodzinie, proponuje się przyjęcie następujących strategii działania:

1. Ochrona życia i zdrowia osób dotkniętych przemocą w rodzinie □ strategia dopuszczająca stosowanie wszelkich zgodnych z prawem działań, o charakterze ratunkowym, podejmowanych niezwłocznie po powzięciu informacji o zagrożeniu.
2. Towarzyszenie w (docelowym, ostatecznym) rozwiązywaniu problemu przemocy w rodzinie □ strategia szeroko omówiona w niniejszym opracowaniu, polegająca na wnikliwym zdiagnozowaniu sytuacji związanej z przemocą w rodzinie oraz interdyscyplinarnym, ale z czynnym udziałem pokrzywdzonej osoby, zaplanowaniu dalszych (często długofalowych, różnorodnych) działań mających przynieść trwały skutek polegający na rozwiązaniu problemu, a czasem także jego przyczyn.
3. Korygowanie i psychoedukacja adresowane do osób stosujących przemoc w rodzinie – strategię mającą na celu ochronę pokrzywdzonych, polegającą jednak na angażowaniu sprawców przemocy w rodzinie (osób stosujących przemoc w rodzinie) w czynny udział inicjowania i utrwalania pożądanych zmian.

Realizując wskazane strategie pomagania rodzinom dotkniętym przemocą w rodzinie, można stosować zarówno metody pracy socjalnej zorientowanej na działaniach (zadaniach) odnoszące się do zmiany zachowań osób dotkniętych problemem przemocy w rodzinie, jak i podejście skoncentrowane na rozwiązaniach. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach³, o którym piszą Jacek Szczepkowski i Tomasz Świtek⁴, to nowa metoda w pracy socjalnej, w której w odróżnieniu od podejścia zorientowanego na problemach, główny punkt ciężkości kładzie się na poszukiwaniu rozwiązań trudnej sytuacji życiowej osoby/ rodziny. Podejście zorientowane na rozwiązaniach ma niedługą historię w pracy socjalnej w Polsce, jednak wydaje się, że można postrzegać w nim szanse rozwoju jako swoistą adaptację *empowerment approach*.

³ J. Szczepkowski, *Praca socjalna – podejście skoncentrowane na rozwiązaniach*, AKAPIT, Toruń 2010.

⁴ T. Świtek, *Ścieżki rozwiązań*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2009. ⁵ Uogólnione zasady postępowania pracownika socjalnego i roli podopiecznego, na każdym etapie postępowania metodycznego w pracy socjalnej, przedstawione zostały w opracowaniu „Narzędzia pracy socjalnej - wprowadzenie”, które zostały opracowane w ramach fazy modelu projektu 1.18, zadanie 2. W pracy z osobą dotkniętą przemocą w rodzinie, należy wykorzystać także wskazówki zawarte w wyżej wymienionym opracowaniu.

Usunięto: ¶

2 Zakres pracy socjalnej z rodzinami doświadczającymi przemocy w rodzinie

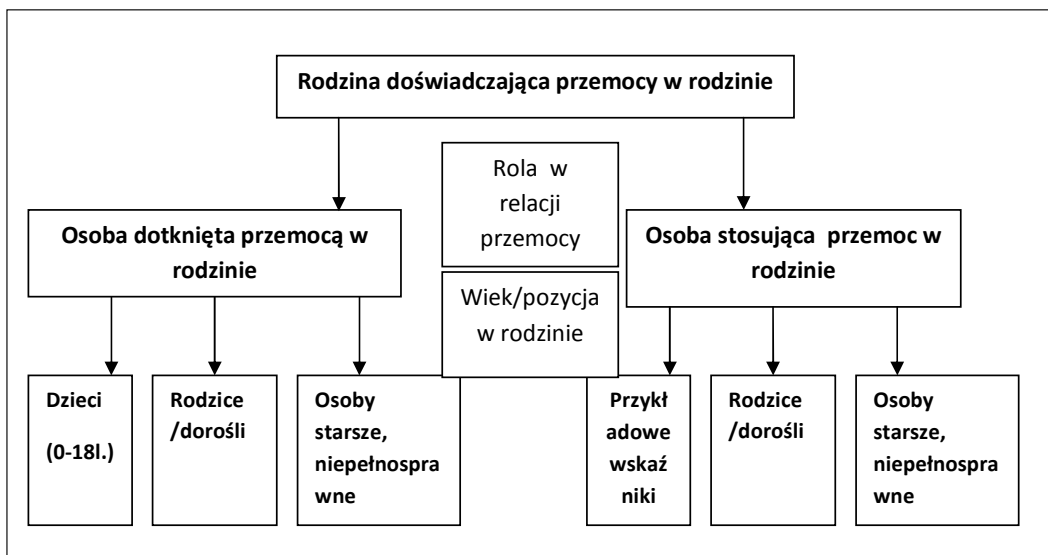
2.1 Zakres podmiotowy

2.1.1 Podkategorie grupy docelowej

Z kategorii głównej – *rodziny doświadczającej przemocy w rodzinie*, proponuje się wyodrębnić sześć podkategorii – grup docelowych pracy socjalnej, ze względu na:

- rolę w relacji przemocy,
- wiek (pozycję) w rodzinie.

Schemat 1: Podział użytkowników usług pomocy społecznej stanowiących kategorię rodziny doświadczającej przemocy w rodzinie

Źródło: opracowanie własne.

Podział ten wydaje się wystarczający, uwzględnia bowiem najczęściej występujące relacje w jakich występuje przemoc w rodzinie:

- partner/mąż ↔ partnerka/zona;
- partnerka/zona ↔ partner /mąż;

- rodzice i dziecko;
- „dorosłe dzieci” i starzejący się rodzice;
- rodzina – niepełnosprawny.

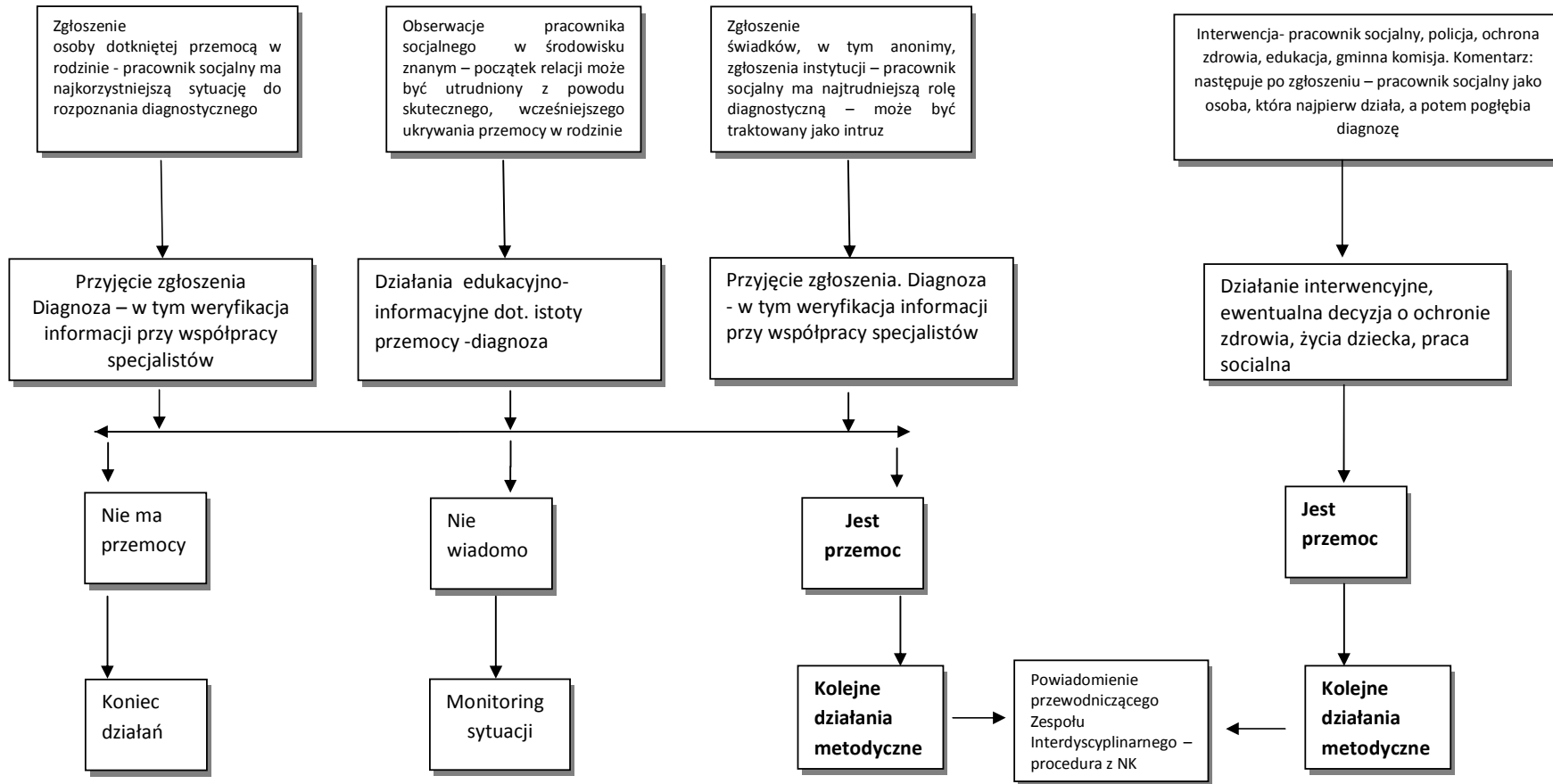
Wprowadzanie dodatkowych kryteriów podziału, np. rodzaju stosowanej przemocy w rodzinie, nie służy wyodrębnieniu czytelnych podgrup, bowiem stosowana przemoc rzadko bywa „jednorodna”, np. tylko fizyczna czy też tylko psychiczna, a ponadto nie ma specyficznych form przemocy w odniesieniu do podkategorii (np. przemoc fizyczna tylko wobec kobiet czy tylko wobec dzieci).

2.2 Zakres rzeczowy

Przedmiotem pracy socjalnej w rodzinie doświadczającej przemocy w rodzinie są działania odnoszące się do sfery:

- diagnozowania przemocy w życiu rodziny;
- zapobiegania powstawaniu warunków sprzyjających generowaniu przemocy w rodzinie;
- wychowywania i edukacji w zakresie psychologicznych oraz społecznych źródeł zachowań przemocowych;
- modelowania zachowań i postaw sprzyjających eliminacji przemocy w życiu rodzinnym;
- przeciwdziałania przemocy w rodzinie poprzez interwencję i ingerencję w życie wewnętrzne rodziny;
- promocji wzorów zachowań piętnujących wszelkie formy przemocy w życiu codziennym rodziny;
- tworzenia programów i projektów socjalnych w zakresie krzewienia kultury życia rodzinnego, włącznie z kreowaniem postaw i umiejętności (kompetencji) społecznych sprzyjających wzmacnianiu więzi rodzinnych wśród poszczególnych członków środowisk rodzinnych. Przez kulturę życia rodzinnego rozumie się całokształt czynników kształtujących życie prawidłowo funkcjonującej rodziny, takich jak sposób odnoszenia się do siebie, relacje, postawy i to co jest w konsekwencji odczuwane, czyli dobra atmosfera (por. z pojęciem *kultura organizacji*).

Schemat 2: Źródła informacji o prawdopodobieństwie występowania przemocy w rodzinie

2.2.1 Sposób postępowania pracownika socjalnego, rola klienta oraz zakres ich współpracy we wszystkich fazach metodycznego działania

2.2.1.1 Praca socjalna z osobą dorosłą dotkniętą przemocą w rodzinie

/z uwzględnieniem procedur zawartych w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz. U. 2011 nr 209 poz. 1245)/

Charakterystyka osoby dorosłej dotkniętej przemocą w rodzinie:

1. W wyniku doznawanej przemocy w rodzinie może nie wypełniać prawidłowo funkcji opiekuńczo-wychowawczej wobec swoich dzieci: nie chronić ich przed przemocą w rodzinie, ułatwiać dostęp jej sprawy do dzieci i w ten sposób narażać je na doznawanie przemocy w rodzinie.
2. W sytuacji separacji od sprawcy przemocy w rodzinie może projektować negatywne doświadczenia na swoje dzieci, może odreagowywać na nich swoje problemy emocjonalne, może sama zacząć je krzywdzić (przykłady z całodobowych placówek świadczących pomoc, w tym ze specjalistycznych ośrodków wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie).
3. Charakterystyczne jest widoczne na wielu polach uzależnienie od sprawcy przemocy w rodzinie (finansowe, mieszkaniowe, emocjonalne). Związek ze sprawcą jest bardzo silny poprzez uwikłanie w sieć zależności połączonych z zaniżonym poczuciem własnej wartości, sprawstwa etc..
4. Nadmierna kontrola ze strony sprawcy przemocy w rodzinie. Dla pracownika socjalnego może być widoczna w czasie rozmowy, spotkań z obydwójgiem, które mają miejsce w różnych sytuacjach, np. w toku pracy socjalnej w innym obszarze niż przemoc w rodzinie (sprawca przyjeżdża z ofiarą na spotkania do instytucji, odpowiada w imieniu ofiary na pytania, chce dużo wiedzieć o różnych sferach życia swojej ofiary – może pozorować zainteresowanego w dobrej wierze).
5. Jest często odcięta od znajomych, odizolowana od wsparcia zarówno środowiskowego, jak i rodzinnego – brak kontaktu, albo słabe kontakty ze swoją najbliższą rodziną.
6. Charakteryzuje się widocznym rysem osoby poświęcającej się w imię dobra rodziny, w tym dzieci. Nie dba o swoje potrzeby stawiając na pierwszym planie potrzeby dzieci (matka/ojciec wspierająca/y) lub sprawcy (matka/ojciec niewspierająca/y). Rezygnuje ze swoich potrzeb w imię np. dobra ogólnego, albo aby nie czuć się winną jako matka, jako kobieta, jako człowiek.
7. Nie potrafi wyznaczać sprawcy przemocy w rodzinie granic w sposób skuteczny i często nie stawia skutecznie granic dzieciom, innym osobom w swoim otoczeniu, w tym także pracownikom socjalnym. Kobieta/mężczyzna zgadza się na proponowane działania, dlatego, że nie potrafi odmówić lub zaprotestować a nie dlatego, że są one jej potrzebne. Przykładową sytuacją jest

poddanie się nieetycznym działaniom pracowników służb, np. namowie do odstąpienia od działań zmierzających do zgłoszenia przemocy organom ścigania. (np. pozwala na przekraczanie swoich granic pracownikom służb społecznych). Kobieta/mężczyzna dotknięta/y przemocą w rodzinie może mieć trudności w wyrażaniu swoich oczekiwań i potrzeb. Może także w niejasny, nieklarowny sposób komunikować się w tej sprawie z innymi osobami. Zagrożeniem takiej sytuacji jest to, że będzie ona pozwalać na traktowanie siebie w sposób przynależny dziecku (np. będzie bezkrytycznie przyjmować wszystkie rozwiązania podsuwane przez pracownika socjalnego, niezależnie czy są one dla niej/niego dobre czy nie). Innym zagrożeniem jest to, że będzie on/a pozwalać na traktowanie jej/go w sposób niegodny, pogardliwy np., ponieważ nie będzie potrafił/a wyrazić swojego sprzeciwu.

8. Może uruchamiać różne negatywne emocje wobec innych mężczyzn/kobiet niż sprawca, w tym np. wobec pracownika socjalnego – niechęć do rozmowy, brak zaufania, pogarda, strach, przerażenie, opór. Jest to mechanizm, który często występuje u kobiet/mężczyzn, które doświadczyły przemocy w rodzinie ze strony mężczyzny.
9. Może ujawniać przekonanie o nieskuteczności pomocy: „Jeśli sam/a nie umiem sobie pomóc, to nikt mi nie pomoże”. Taka postawa może być powodem odrzucania, nieprzyjmowania oferty pomocy ze strony pracownika socjalnego.

OSOBY DOROSŁE DOŚWIADCZAJĄCE PRZEMOCY W RODZINIE	
Typowe problemy	Przykładowe specyficzne problemy osób dorosłych dotkniętych przemocą w rodzinie: <ul style="list-style-type: none"> • brak umiejętności asertywnych, wyznaczania granic; • niska motywacja do zmiany, brak wiary w możliwość jej wprowadzenia; • wysoki lęk przed osobą stosującą przemoc w rodzinie; • zagrożenie zdrowia lub życia; • uzależnienie od osoby stosującej przemoc w rodzinie w wymiarze psychicznym; • uzależnienie od osoby stosującej przemoc w rodzinie w wymiarze ekonomicznym; • izolacja środowiskowa- brak kontaktów społecznych, w tym ograniczone kontakty rodzinne.
Sposoby budowania relacji, komunikacji, motywowania i towarzyszenia	
<p>Charakterystyka mechanizmów przemocy w rodzinie, karno-prawny charakter niektórych zjawisk, nakazy wynikające z ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. 2005 nr 180 poz. 1493 z późn. zm.), zobowiązujące do podejmowania przez pracownika socjalnego działań oraz zróżnicowanie sytuacji, w których pracownik socjalny uzyskuje informację o prawdopodobieństwie wystąpienia przemocy, powodują konieczność zróżnicowania ścieżek postępowania metodycznego w pracy socjalnej. Charakter pierwszego kontaktu pracownika socjalnego z problemem przemocy w rodzinie może mieć znaczący wpływ na jakość współpracy zarówno osoby dotkniętej przemocą jak i osoby stosującej przemoc.</p> <p>Sposoby budowania relacji i komunikacji z osobą dorosłą dotkniętą przemocą w rodzinie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Początek rozmowy: rozpocznij od przedstawienia się i omówienia spraw, które i tak z racji 	

pełnionych obowiązków zawodowych powinieneś z rodziną omówić, albo wybierz temat, który oceniasz jako neutralny, bezpieczny dla wszystkich osób w rodzinie. Rozpoczęcie rozmowy powinno dawać ci możliwość zorientowania się w sytuacji rodziny z punktu widzenia ewentualnego stosowania przemocy w rodzinie przez któregoś z domowników.

- Okaż troskę i wrażliwość: podczas rozmowy staraj się być otwarty na reakcje poszczególnych osób. Użyj swojej wrażliwości emocjonalnej, aby lepiej zrozumieć sytuację w rodzinie. Kiedy rozmowa się zakończy, łatwiej ci będzie określić, czy uważasz sytuację w tej rodzinie za bezpieczną, pozbawioną napięcia emocjonalnego, czy też jako zagrażającą, pozbawioną jasności, klarowności, wzbudzającą dalej twoje wcześniejsze obawy.
- Okaż swoje zainteresowanie: podczas pierwszej rozmowy musisz liczyć się z tym, że osoba pokrzywdzona nie będzie gotowa powiedzieć ci wszystko o przemocy w rodzinie, której doznaje. Jak wiadomo z praktyki, istnieje ryzyko, że po spotkaniu pracownik socjalny nie będzie miał wystarczającej wiedzy, aby dostrzec przemoc w rodzinie. O krzywdzeniu najczęściej, a zwłaszcza na pierwszym spotkaniu, nie mówi się wprost. Dla wszystkich domowników jest ona zazwyczaj powodem wstydu i zażenowania. Warto więc skorzystać ze swojej cechy: ciekawości, tzn. aby dopytywać o różne rzeczy, które z relacji są dla ciebie zbyt skąpe, niejasne, nielogiczne, dać sobie i rozmówcy czas na stopniowe ujawnianie tego, o czym niełatwo jest powiedzieć drugiemu człowiekowi. Należy odróżnić w tym miejscu zaspokajanie własnej ciekawości pracownika socjalnego. Jeśli dopytujesz rozmówcę o różne szczegółowe kwestie, to czyn to nie dla własnej ciekawości, ale dla opracowania charakterystyki rodziny jako całości i poszczególnych osób z osobną w tym ich sytuacji psychospołecznej. Pamiętaj jednakże, iż nawet pytanie zadane z najlepszymi intencjami może zranić rozmówcę.
- Zadbaj o to, aby każdy miał możliwość porozmawiania z tobą. Kiedy wspólna rozmowa uniemożliwia lub utrudnia komunikowanie się z jedną z osób z rodziny, przeprowadź rozmowę z każdym osobno. Możesz w tym celu umówić się na dodatkowe rozmowy.
- Zachowaj neutralność - naturalną potrzebą człowieka jest dokonać oceny rzeczywistości. Robimy to także chętnie, kiedy nie znamy wszystkich faktów. Ponieważ nie znasz wszystkich faktów, dotyczących życia rodzinnego, staraj się pozostać osobą neutralną.
- Nie wydawaj ocen, które mogłyby zrodzić różne konsekwencje, zarówno prawne, jak i etyczne. Z jednej strony stosowanie przemocy w rodzinie jest zabronione prawem, a z drugiej, organem wydającym ocenę, co do zaistnienia lub nie przemocy domowej, jest sąd.
- Twoim zadaniem jest takie postępowanie z rodziną, z jej poszczególnymi członkami, aby zatrzymać przemoc w rodzinie.
- Zapewnij osobie dotkniętej przemocą w rodzinie odpowiednie warunki prowadzenia rozmowy na temat występujących problemów, jeśli możliwe prowadź rozmowę w jego mieszkaniu, jeśli konieczne, umów się na spotkanie w lokalu ośrodka pomocy społecznej.
- W miarę możliwości zapewnij warunki intymności, poufności w rozmowie ustalając wyłączne korzystanie z pokoju.
- Zadbaj o klimat zaufania w rozmowie, wykazuj postawę otwartą na jego informacje, emocje, oczekiwania.

- Bezwzględnie stosuj zasady pracy socjalnej, w szczególności zasadę akceptacji klienta.
- Posługuj się sformułowaniami jasnymi, prostymi, zrozumiałymi dla klienta.
- Okaż rozmówcy, że masz dobre intencje, że chcesz być pomocny. Kiedy w rodzinie pojawia się przedstawiciel instytucji, poszczególni członkowie razem albo każdy z osobna zastanawiają się nad tym, jaki jest powód spotkania. Większość osób stosujących przemoc w rodzinie wie, że w ten sposób łamie prawo, więc unikają zbytniego zainteresowania ze strony instytucji. Także osoby dotknięte przemocą w rodzinie mogą być bardzo nieufne i niechętnie do rozmowy z przedstawicielem instytucji.
- Obserwuj relacje między poszczególnymi osobami. Pozyskasz w ten sposób informacje, które mogą ci dać więcej pewności lub pomocą bardziej wykluczyć występowanie przemocy w tej rodzinie. Istnieją jednak cechy relacji, które powinny budzić twój dalszy niepokój, a które możesz obserwować nawet, jeśli rozmówcy chcą coś przed tobą ukryć. Te cechy to m. in. brak szacunku we wzajemnych relacjach domowników, usztywnienie w wypowiedziach, tzn. wypowiadanie przez osobę jedynie słusznych racji, bez słuchania tego, co mają do powiedzenia inni, nadmierne udzielanie odpowiedzi na twoje pytania kierowane do osoby przez innego członka rodziny, podnoszenie tonu głosu podczas rozmów między domownikami, nadmierne krytykowanie jednej lub wielu osób przez rozmówcę.
- Unikaj bezpośredniego konfrontowania ofiary i sprawcy: często zarówno ofiara, jak i sprawca przemocy w rodzinie, podają całkowicie sprzeczne opisy wydarzeń, które miały miejsce, w skrajnie inny sposób opowiadają o swojej sytuacji. W takim wypadku naturalną potrzebą jest chęć sprawdzenia, kto ma rację, kto mówi prawdę. W pracy z rodziną doświadczającą przemocy w rodzinie należy jednak unikać tego typu pokusy. Kwestia oceny sytuacji i przyznania racji jednej ze stron leży po stronie sądu. Rola pracownika socjalnego ogranicza się do tego, aby w sposób jak najbardziej obiektywny widzieć całą rodzinę. Należy w związku z tym unikać pytań zadawanych w obecności zarówno ofiary jak i sprawcy przemocy w rodzinie: „Czy mąż panią bije?”.
- Unikaj wtórnego wiktyimizowania ofiar, czyli powtórnego ranienia poprzez np. wzbudzanie poczucia winy za brak reakcji na dotychczasową przemoc w rodzinie. U ofiar odnotowuje się zachowania w postaci **reakcji unikowych** (zaprzeczenie, odrętwienie, objawy depresyjne, bierność, umniejszanie doznanej krzywdy, zmniejszenie zainteresowania światem), oraz **podwyższonej pobudliwości** ujawniających się w objawach lękowych (płacz, nerwowość, hiperaktywność, drażliwość, napady paniki). Wszystkie te reakcje ujawniać się mogą w relacjach z pracownikiem socjalnym czy innymi osobami pomagającymi. Może to z kolei prowadzić do frustracji osób pomagających wywołanej w/w nieadekwatnymi i nieskutecznymi reakcjami. Niezależnie od tego, jak długo ofiara żyła w relacji opartej na przemocy w rodzinie oraz jak wielkich upokorzeń doznała ze strony sprawcy, nigdy nie używaj następujących pytań i stwierdzeń: „Dlaczego pani tego nie zgłosiła?”, „Jak może się pani na to godzić?”, „Ja na pani miejscu już dawno coś bym z tym zrobił”.

Motywowanie osób dorosłych dotkniętych przemocą w rodzinie:

- Pomóż w określeniu zasobów osoby dotkniętej przemocą w rodzinie, możliwych do wykorzystania przy wychodzeniu z sytuacji przemocy i uzyskaniu zmiany sytuacji (odpowiedzialność, odporność psychiczna, możliwości samodzielnego utrzymania siebie i osób zależnych np. dzieci).

- Wzmacniaj umiejętności osoby dotkniętej przemocą w rodzinie, do podejmowania decyzji i działań prowadzących do zmiany sytuacji (podkreślanie znaczenia decyzji o przekazaniu, zgłoszeniu stosowania przemocy wobec niej oznaczającej wolę dokonania zmiany w życiu rodziny).
- Poszerzaj świadomość osoby dotkniętej przemocą w rodzinie na temat praw osobistych („Nikt nie może być krzywdzony”, „Ma Pan/i prawo do życia bez przemocy”, „Ma Pan/i prawo do szacunku, do życia w bezpiecznych warunkach”).
- Pomóż odbudować poczucie godności osobistej ofiary przemocy w rodzinie.
- Pomóż wyzwolić poczucie sprawstwa, które jest podstawą przeciwstawienia się działaniom opresyjnym sprawcy przemocy w rodzinie („Może Pan/i zrealizować swoje marzenia o spokoju i bezpieczeństwie dla siebie i dzieci”; „Zgłoszenie przemocy wiąże się z obowiązkowym działaniem służb w sprawie podejrzenia o popełnienie przestępstwa”, „Jeśli Pan/i wyrażą zgodę, można podjąć działania o izolację osoby stosującej przemoc”).
- Ograniczaj przekonania osoby dotkniętej przemocą w rodzinie o niemożliwości przezwyciężenia problemu przemocy, będące skutkiem wcześniejszych negatywnych doświadczeń wyjścia sytuacji przemocy („Nie należy się poddawać”, „Czasami próby się nie udają”, „Ma Pan/i doświadczenie i może skorzystać z nich przez analizę zrealizowanych i niezrealizowanych działań”).
- Wskazuj na możliwości wsparcia zasobów środowiskowych (rodzice, rodzeństwo, sąsiedzi itd.).
- Podwyższaj samoocenę osoby dotkniętej przemocą w rodzinie.
- Uświadamiaj osobie dotkniętej przemocą w rodzinie, że nie jest winna sytuacji.
- Pomóż w określeniu możliwości rozwiązania problemu przemocy w rodzinie.

Towarzyszenie osobom dorosłym dotkniętym przemocą w rodzinie w toku pracy socjalnej – sugestie metodyczne:

- Własne działanie pracownika socjalnego adresowane do rodziny doświadczającej przemocy w rodzinie i poszczególnych jej członków orientuj na perspektywie poznawczo-rozumiejącej: dokładnie poznaj sytuację oraz motywy postępowania zarówno osób dotkniętych przemocą jak i sprawców przemocy w rodzinie. Za każdym razem zmierzaj do zrozumienia sytuacji i postrzegania jej przez pryzmat uwarunkowań tak socjalnych, jak i historycznych, społecznych oraz kulturowych.
- Na każdym etapie działania dawaj do zrozumienia poszczególnym członkom rodziny, że ich problem jest dla Ciebie ważny.
- Wzbudzaj własną motywację i wolę działania, aby słowa, deklaracje i udzielane przez Ciebie wsparcie były autentyczne, pozbawione elementów typowych dla postaw urzędniczych lub wymuszone koniecznością realizacji zadań pracowniczych. Zadbaj o to, aby w przyjmowanych postawach dominowała troska o dobro człowieka, dla którego organizowana jest pomoc.
- Uczestnicz w realizacji zadań wyznaczonych do realizacji członkom rodziny doświadczającej

przemocy w rodzinie, ale ogranicz do minimum bezpośrednią ingerencję.

- Osobie dotkniętej przemocą w rodzinie, która podjęła decyzję o zgłoszeniu przestępstwa możesz udzielić wsparcia w towarzyszeniu jej w komisariacie policji (redukcja poczucia osamotnienia), w prokuraturze czy sądzie.
- W miarę potrzeby towarzysz osobie dotkniętej przemocą w rodzinie w urzędach czy placówkach świadczących pomoc osobom dotkniętym przemocą.
- Przyjmij taktykę obserwatora z ukrycia i angażuj się w bezpośrednie działania tylko tam, gdzie jest to niezbędne.
- Towarzysząc poszczególnym członkom rodziny doświadczającym przemocy w rodzinie, koncentruj się na wsparciu emocjonalnym, moralnym oraz merytorycznym, unikając „wyręczania” w realizacji poszczególnych etapów pracy socjalnej z rodziną doświadczającą przemocy w rodzinie.
- Od twojej reakcji i zachowania na słowa osoby dotkniętej przemocą w rodzinie: „Nie wiem, co mam zrobić”, „Jestem bezradna”, „Nie mam już sił – potrzebuję pomocy”, zależeć będzie, czy osoba ta niemal natychmiast poczuje własną podmiotowość lub zostanie utrzymana w „niemocy”.
- Pomocy udzielaj tak, by z jednej strony odpowiedzieć na potrzeby i oczekiwania ofiary, z drugiej – wspierać jej siłę i podmiotowość.
- Nie możesz decydować i kierować zachowaniem osoby dotkniętej przemocą w rodzinie, ani załatwiać za nią różnych spraw – w przeciwnym razie przyczynisz się do utrzymania jej w roli osoby, która jest bezwolna i nie może kierować własnym życiem.
- Powinieneś pytać o potrzeby osoby dotkniętej przemocą w rodzinie i uwzględniać je w strategii pomocy. Dzięki temu będziesz stopniowo budować współpracę opartą na wzajemnym zrozumieniu, zaufaniu i partnerstwie.
- Przed planowaniem działań wysłuchaj, co osoba dotknięta przemocą w rodzinie ma do powiedzenia: co jej się wydaje możliwe, osiągalne, realne, na podstawie jakiej wiedzy opiera swoje wnioski oraz co będzie najlepszym, dostępnym dla niej rozwiązaniem.
- Planując działania interwencyjne wobec sprawcy przemocy w rodzinie, chroniące ofiarę, powinieneś o nich poinformować ofiarę, wyjaśniając swoje stanowisko, powinieneś też pomóc jej przygotować się i dać czas na zadbanie o swoje bezpieczeństwo.
- Powinieneś pomóc dostrzec i nazwać przez osobę dotkniętą przemocą w rodzinie, obszary jej kompetencji i zasoby osobiste (wskazanie obszarów i sytuacji, w których sobie radzi, dba o siebie, dzieci, ma siłę aby iść do pracy, zrobić zakupy, itp.).

Sposób postępowania pracownika socjalnego i rola osoby dorosłej dotkniętej przemocą w rodzinie oraz zakres ich współpracy⁵

Etap pracy z osobą
dotkniętą
przemocą

ZAGADNIENIA SZCZEGÓŁOWE WSPÓŁPRACY

<p>Diagnoza</p> <p>(osobiste zgłoszenie osoby dotkniętej przemocą w rodzinie lub potwierdzenie występowania przemocy w rodzinie w środowisku wcześniej znanym pracownikowi socjalnemu)</p>	<p>W wypadku samodzielnego, osobistego zgłoszenia się ofiary przemocy w rodzinie, zobowiązany jesteś do podjęcia wszelkich działań dla zapewnienia odpowiednich warunków rozmowy. W przypadku dzielenia pokoju z innymi pracownikami, uzgodnij z nimi opuszczenie pokoju na czas rozmowy z ofiarą przemocy w rodzinie lub uzyskaj akceptację dla skorzystania z innego pomieszczenia itp.. Rozpocznij rozmowę od delikatnej zachęty do relacji o sprawach, które przywiodły ofiarę do instytucji. Nie wolno ponaglać, pospieszać. Nie wolno wyrażać zdziwienia sytuacją i jej trwaniem. Nie wolno osądzać, obwiniać. Należy wykazywać postawę zrozumienia dla ofiary, jej doznań, decyzji o zgłoszeniu problemu. Twoją rolą jest w pierwszej kolejności wsparcie emocjonalne ofiary przemocy w rodzinie, a także kompetentne zgromadzenie informacji niezbędnej do sporządzenia diagnozy i skutecznego planu działania. Postępując w ten sposób będziesz miał większą szansę na uzyskanie akceptacji ze strony osoby dotkniętej przemocą w rodzinie, a tym samym na wspólne działanie na rzecz przerwania zjawiska przemocy w rodzinie.</p> <p>Analiza sytuacji związanej z problemem przemocy w rodzinie, osoby dotkniętej przemocą w rodzinie, obejmuje zebranie informacji dotyczących obszarów sytuacji osobistej podopiecznego, a w szczególności:</p> <ul style="list-style-type: none"> • rodzaju doznawanej przemocy w rodzinie: fizyczna, psychiczna, seksualna; • stopnia zagrożenia życia oraz zdrowia zainteresowanej/ego uzyskaniem pomocy; • stanu zdrowia; • źródeł utrzymania; • poziomu lęku i niepokojów; • poczucie własnej skuteczności; • stopnia zmotywowania do działań prowadzących do przerwania przemocy w rodzinie; • postrzegania swojej roli przez osobę dotkniętą przemocą wobec osób zależnych: dzieci, chorzy, niepełnosprawni w rodzinie; • pozycji/roli w rodzinie: dziecko, osoba dorosła (mąż, żona, partner, partnerka). <p>Jeśli posiadasz odpowiednie umiejętności lub współpracujesz ze specjalistami, w fazie diagnozy możesz określić kompetencje emocjonalne osoby dotkniętej przemocą w rodzinie, co ułatwi formułowanie celów, działań oraz zakresu koniecznego wsparcia motywacyjnego i towarzyszenia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie, w ramach pracy socjalnej.</p> <p>W analizie uwzględnij także obszar kontekstu społecznego osoby dotkniętej przemocą w rodzinie, przez co można rozumieć:</p>
---	--

- potencjał środowiska funkcjonowania osoby dotkniętej przemocą w rodzinie, np. posiadanie rodziny pochodzenia, osób zaufanych, osób obdarzonych autorytetem;
- szanse uzyskania wsparcia ze strony środowiska (rodziny, sąsiadów, przyjaciół) oraz zaangażowania w działania prowadzące do przerywania przemocy w rodzinie;
- instytucji zaangażowanych w rozwiązanie problemu (policja, ośrodek interwencji kryzysowej, pedagog szkolny, gminna komisja rozwiązywania problemów alkoholowych itp.).

Uwaga: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz. U. 2011 nr 2009 poz. 1245) określa wzory narzędzi służących gromadzeniu i dokumentowaniu informacji o rodzaju, częstotliwości, okolicznościach stosowania przemocy w rodzinie.

Gromadzenie tych informacji odbywać się powinno bez stosowania jakiegokolwiek presji z twojej strony, co wymaga:

- dużych umiejętności komunikacyjnych,
- empatii,
- odpowiedniej ilości czasu na rozmowę,
- przede wszystkim odrzucenia stereotypów nt. przemocy.

Warto jednak zwrócić uwagę na sytuację, kiedy podopieczny zgłosi się do ciebie z problemem przemocy w rodzinie, natomiast w trakcie diagnozowania sytuacji w rodzinie ustalisz fakty związane z:

- występowaniem choroby psychicznej ☐ wówczas należy stosować pracę socjalną właściwą dla chorych psychicznie i ich rodzin;
- opuszczeniem rodziny przez męża/ojca – w tej sytuacji możesz mieć do czynienia z próbą oczernienia, zgromadzenia „dowodów” w ewentualnej sprawie rozwodowej (np. rok po opuszczeniu przez małżonka do OPS zgłasza się opuszczona żona i domaga się założenia Niebieskiej Karty związanej ze stosowaniem przez niego przemocy).

W ramach opracowania diagnozy przeprowadza się :

- Ocenę obejmującą interpretację danych dotyczących sytuacji problemowej występowania przemocy w rodzinie, które zostały uzyskane we wcześniejszej fazie postępowania metodycznego oraz opracowanie/sformułowanie hipotez

	<p>roboczych przydatnych w fazie opracowania projektu działania.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Proces oceny polega na poznaniu trudności, które należy rozwiązać, ale także równoległym poznawaniu możliwości podopiecznego (potencjału, zasobów) do rozwiązania problemu oraz jego zrozumieniu. • W procesie oceny uczestniczy podopieczny, bowiem to on jest w stanie zweryfikować rozumienie sytuacji przez pracownika socjalnego i to on może potwierdzić bądź odrzucić sformułowaną hipotezę roboczą. <p>Proponuje się, aby do analizy obszarów trudności, projektowanych celów, działań prowadzących do ochrony osoby przed doznawaniem przemocy w rodzinie stosować analizę SWOT.</p> <p>Przykład analizy SWOT w odniesieniu do osoby dotkniętej przemocą.</p> <table><tr><td></td><td>POZYTYWNE</td><td>NEGATYWNE</td></tr><tr><td>WEWNĘTRZNE (CECHY OSOBY)</td><td><ul style="list-style-type: none"> • silna motywacja • poszukiwanie zatrudnienia na rynku pracy (niezależność ekonomiczna pomaga w rozwiązaniu przemocy i uniezależnieniu się od sprawcy) • poczucie odpowiedzialności za dzieci</td><td><ul style="list-style-type: none"> • wysoki poziom lęku przed osobą stosującą przemoc • brak poczucia sprawstwa • zły stan zdrowia</td></tr><tr><td>ZEWNĘTRZNE (CECHY OTOCZENIA)</td><td><ul style="list-style-type: none"> • rozumiejąca bliska rodzina, koleżanki • istniejąca infrastruktura pomocy osobom dotkniętym przemocą w rodzinie</td><td><ul style="list-style-type: none"> • uzależnienie osoby stosującej przemoc w rodzinie np. od alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych, leków • brak środków do życia • brak tytułu prawnego do mieszkania (powoduje wyższy poziom lęku, niepewności itd.).</td></tr></table>		POZYTYWNE	NEGATYWNE	WEWNĘTRZNE (CECHY OSOBY)	<ul style="list-style-type: none"> • silna motywacja • poszukiwanie zatrudnienia na rynku pracy (niezależność ekonomiczna pomaga w rozwiązaniu przemocy i uniezależnieniu się od sprawcy) • poczucie odpowiedzialności za dzieci	<ul style="list-style-type: none"> • wysoki poziom lęku przed osobą stosującą przemoc • brak poczucia sprawstwa • zły stan zdrowia	ZEWNĘTRZNE (CECHY OTOCZENIA)	<ul style="list-style-type: none"> • rozumiejąca bliska rodzina, koleżanki • istniejąca infrastruktura pomocy osobom dotkniętym przemocą w rodzinie	<ul style="list-style-type: none"> • uzależnienie osoby stosującej przemoc w rodzinie np. od alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych, leków • brak środków do życia • brak tytułu prawnego do mieszkania (powoduje wyższy poziom lęku, niepewności itd.).
	POZYTYWNE	NEGATYWNE								
WEWNĘTRZNE (CECHY OSOBY)	<ul style="list-style-type: none"> • silna motywacja • poszukiwanie zatrudnienia na rynku pracy (niezależność ekonomiczna pomaga w rozwiązaniu przemocy i uniezależnieniu się od sprawcy) • poczucie odpowiedzialności za dzieci	<ul style="list-style-type: none"> • wysoki poziom lęku przed osobą stosującą przemoc • brak poczucia sprawstwa • zły stan zdrowia								
ZEWNĘTRZNE (CECHY OTOCZENIA)	<ul style="list-style-type: none"> • rozumiejąca bliska rodzina, koleżanki • istniejąca infrastruktura pomocy osobom dotkniętym przemocą w rodzinie	<ul style="list-style-type: none"> • uzależnienie osoby stosującej przemoc w rodzinie np. od alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych, leków • brak środków do życia • brak tytułu prawnego do mieszkania (powoduje wyższy poziom lęku, niepewności itd.).								
Opracowanie planu działania i budowa indywidualnego pakietu usług	<p>Wyznaczenie celów działania</p> <p>Cele powinny odnosić się do trudności i zagrożeń zgłoszonych przez osobę dorosłą dotkniętą przemocą w rodzinie.</p> <p>Przykładowy cel główny:</p> <p>Zapewnienie bezpieczeństwa oraz poprawa funkcjonowania społecznego osoby dotkniętej przemocą w rodzinie.</p> <p>Przykładowe cele szczegółowe:</p>									

	<ol style="list-style-type: none"> 1. Opracowanie zasad zapewnienia bezpieczeństwa życia i zdrowia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie i osobom zależnym (dzieci). 2. Uzyskanie wiedzy na temat mechanizmów przemocy w rodzinie. 3. Uzyskanie umiejętności asertywnego zachowania. 4. Uzyskanie niezależności ekonomicznej od osoby stosującej przemoc w rodzinie. 5. Odzyskanie poczucia własnej wartości. 6. Zadbanie o swoje potrzeby zdrowotne. 7. Zadbanie o swoje potrzeby emocjonalne i społeczne. 8. Zapewnienie ochrony osobom zależnym (dzieci). 9. Ochrona przed dalszą przemocą, w tym np. skierowanie sprawy do prokuratury. <p>Założone rezultaty:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Opracowany indywidualny plan bezpieczeństwa⁶ w sytuacji bezpośredniego zagrożenia zdrowia i życia⁷ (indywidualny plan bezpieczeństwa jest pojęciem węższym niż plan działania – indywidualny plan bezpieczeństwa jest tworzony w ramach planu działania).
--	---

⁶ Zgodnie ze wskazówkami Agnieszki Dobrzyńskiej-Mesterhazy⁶, aby sporządzić indywidualny plan bezpieczeństwa osoba pomagająca powinna poruszyć w rozmowie z ofiarą następujące kwestie:

- ✓ Informacje na czterech incydentów dotyczących maltretowania (pierwszy, typowy, najtrudniejszy/najgorszy, ostatni przed rozmową)
  - ✓ Szczegóły sygnałów przemocy ze strony sprawców (co mówi, jak, czy pod wpływem alkoholu, wyraz twarzy, pozycja ciała, ujawniane obsesyjne myśli)
  - ✓ Gdzie rozpoczyna się bicie (pokój, kuchnia, inne pomieszczenie)
  - ✓ Jaki jest plan mieszkania – narysować z uwzględnieniem okien, drzwi, wyjścia)
  - ✓ Czego ofiara potrzebuje w razie ucieczki (pieniądze, klucze, dokumenty, odzież, pamiątki itp.)
  - ✓ Dokąd ma uciekać (rodzina, przyjaciele, schronisko, policja itd.)
- Należy zachęcić ofiarę do przećwiczenia trasy ucieczki pod nieobecność sprawcy oraz ustalić sposób ucieczki innych osób zależnych (np. dzieci).

Po stronie pracownika socjalnego znajdują się zadania związane z rozwijaniem umiejętności radzenia sobie z doświadczaniem przemocy takie jak:

- ✓ Nauka umiejętności koniecznych w procesie wychodzenia z przemocy – wzywania policji, gromadzenia dowodów (np.. zaświadczeń lekarskich, notowania zdarzeń przemocowych i ich przebiegu, pisanie pism procesowych)
- ✓ Zwiększenie świadomości praw
- ✓ Dostarczenie wiedzy dotyczących aspektów prawnych przemocy w rodzinie

Jako zadania ofiary wskazać można :

- ✓ Przećwiczenie planu bezpieczeństwa
- ✓ Omówienie z rodziną, przyjaciółmi możliwości uzyskania schronienia.

⁷ A. Dobrzyńska-Mesterhazy *Przemoc w rodzinie: diagnoza i interwencja kryzysowa*, w: *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej – poradnik dla pracowników socjalnych*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1999, s. 125.

	<ol style="list-style-type: none"> 2. Świadomość mechanizmów przemocy oraz umiejętność analizy sytuacji w rodzinie. 3. Uzyskanie umiejętności stosowania zachowań wskazujących na nieakceptowanie stosowanej przemocy w rodzinie. 4. Wizyta u lekarza, podjęcie leczenia. 5. Odnowienie kontaktów towarzyskich i rodzinnych. 6. Podjęcie działań w celu uzyskania zatrudnienia lub/i świadczeń alimentacyjnych. 7. Zgromadzenie dokumentów medycznych dotyczących skutków stosowanej przemocy w rodzinie, podjęcie decyzji o zgłoszeniu sprawy przemocy w rodzinie do prokuratury, wystąpienie w trybie art.11a uoppwr⁸ wniosku do sądu o nakaz opuszczenia mieszkania przez osobę stosującą przemoc w rodzinie i/lub wystąpienie o rozwód. <p>Opracowanie planu działania</p> <p>Opracowany plan działania powinien zawierać:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Katalog problemów, które należy rozwiązać w pierwszej kolejności, w szczególności tych, od których zależy dalsze działanie. Należy wskazać problemy możliwe do rozwiązania. 2. Podział zadań prowadzących do osiągnięcia celów między osobą dotkniętą przemocą, pracownikiem socjalnym i innych uczestników postępowania, a w szczególności specjalistów lub inne osoby wspierające. 3. Określenie terminów realizacji działań oraz omówienia efektów. 4. Wskazanie sposobów porozumiewania się pomiędzy ustalonymi spotkaniami. <p>Opracowanie planu działań powinno odbyć się przy zastosowaniu zasad pracy socjalnej: akceptacji, podmiotowości, indywidualizacji, <i>empowerment</i>.</p> <p>Uwaga: Zgodnie z przepisami ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie sprawę wystąpienia przemocy w rodzinie należy zgłosić do przewodniczącego Zespołu Interdyscyplinarnego. Sprawy indywidualne analizowane są przez członków Zespołu lub grup roboczych - zgodnie z procedurami ujętymi w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz. U. 2011 nr 209 poz. 1245).</p>
--	---

⁸ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2005 r. Nr 180 poz.1493 z późn. Zmianami).

	<p>Budowa indywidualnego pakietu usług</p> <p>Zasady budowania pakietu usług:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Dobór usług powinien uwzględniać indywidualną sytuację osoby dotkniętej przemocą w rodzinie oraz określone cele współpracy. 2. W pierwszej kolejności należy proponować usługi pozwalające chronić życie i zdrowie osoby dotkniętej przemocą w rodzinie i osób zależnych (dzieci). <p>Przykładowy zestaw usług pakietu minimalnego (obowiązkowego):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zapewnienie schronienia w całodobowej placówce świadczącej pomoc, w tym w szczególności w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie (par.11, pkt 4 Rozporządzenia z 13 września 2011r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz. U. 2011 nr 209 poz. 1245) (cel 1.). 2. Specjalistyczne poradnictwo - psychologiczne (cel 2. i 5.). 3. Specjalistyczne poradnictwo - prawne (cel 4. i 8.). 4. Pomoc socjalna /finansowa/rzeczowa (cel 4.). 5. Praca socjalna (cel 5.). 6. Interwencja kryzysowa (cel 7.). <p>Przykładowy zestaw usług pakietu optymalnego:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Udział w spotkaniach grupy wsparcia. 2. Doradztwo zawodowe. 3. Psychoterapia.
<p>Realizacja planu działania</p>	<p>Warunki konieczne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Koordynacja działań podmiotów realizujących plan działań – wspólnie ze specjalistami wchodzącymi w skład Zespołu Interdyscyplinarnego, powołajcie spośród jego członków koordynatora działań podmiotów realizujących plan działań, który cieszy się akceptacją, szacunkiem i zaufaniem wszystkich członków Zespołu. Rola koordynatora, oprócz bieżącej koordynacji prac, będzie polegać w dużej mierze na motywacji i mobilizacji podmiotów realizujących plan działania, np.: prawników, psychologów,

	<p>pracowników socjalnych, interwenientów kryzysowych, osoby dotkniętej przemocą w rodzinie. Pamiętaj, że koordynatorem może być pracownik socjalny.</p> <p>2. Cierpliwość: pamiętaj o skutkach psychicznych doznawanej przemocy, wyuczonej bezradności, lęku i poczuciu permanentnego zagrożenia.</p> <p>3. Stosuj zasadę tzw. małych kroków: każde zrealizowane działanie jest sukcesem, bowiem stanowić może podstawę do dalszych działań, nawet w sytuacji wycofania się osoby dotkniętej przemocą.</p> <p>4. Ułatwiaj osobie dotkniętej przemocą nawiązanie kontaktu ze specjalistami i instytucjami (a właściwie z osobami w instytucjach) przez telefoniczne umówienie na konkretny termin – spełniaj rolę rzecznika.</p> <p>5. Określaj z osobą dotkniętą przemocą w rodzinie działania, w których czuje się niepewnie i w których oczekuje twojego towarzyszenia.</p>
Systematyczna ewaluacja działań	<p>1. Sumiennie organizuj każde umówione spotkanie.</p> <p>2. Podkreślaj znaczenie każdego wykonanego działania.</p> <p>3. Oceniajcie wspólnie zrealizowane działania.</p> <p>4. Analizujcie wspólnie przyczyny niezrealizowanych działań i ustalajcie wspólnie nowe terminy ich realizacji.</p> <p>5. Systematycznie kontaktuj się ze specjalistami zaangażowanymi w proces działań.</p> <p>6. Zapoznaj się z informacjami i opiniami przedstawionymi przez innych specjalistów pracujących z podopiecznym.</p> <p>7. Podczas prowadzenia systematycznej ewaluacji działań, może okazać się, że konieczna będzie weryfikacja wcześniej przeprowadzonych działań, np. diagnozy sytuacji życiowej podopiecznego związanej z problemem przemocy, celów pracy socjalnej z podopiecznym, czy planu działań (np. plan będzie trzeba uzupełnić o kolejne działania, np. uzyskano efekt zatrzymania przemocy w wyniku skazania osoby stosującej przemoc, natomiast osoba dotknięta przemocą nadal nie funkcjonuje prawidłowo (np. stosuje przemoc wobec dzieci). Szczegółowe wskazówki w tym zakresie zostały zawarte w opracowaniu „Narzędzia pracy socjalnej - wstęp”.</p>
Ocena końcowa	<p>Ocena końcowa powinna być poprzedzona przeprowadzeniem systematycznej ewaluacji działań, w wyniku której uzyskuje się informacje o poziomie/stopniu uzyskanej zmiany: innymi słowy, stopniu osiągnięcia celów szczegółowych i celu głównego. Do oceny końcowej możesz przejść, jeśli w wyniku systematycznej ewaluacji wspólnie z podopiecznym podejmiecie decyzję o zakończeniu działań w zakresie rozwiązywania problemu przemocy. Ocena końcowa jest</p>

	podsumowaniem całego procesu pracy socjalnej z podopiecznym.
Zasoby środowiska, które można wykorzystać w ramach pracy socjalnej z osobami dorosłymi dotkniętymi przemocą w rodzinie	
<p>Przykładowe zasoby środowiska:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dobra współpraca służb społecznych; • empatyczny, kompetentny pracownik socjalny; • możliwości zapewnienia schronienia rodzinie, istniejąca infrastruktura ośrodków wsparcia dla osób dotkniętych przemocą w rodzinie; • towarzyszenie pracownika socjalnego; • istniejąca lub tworzona grupa wsparcia; • przyjazne otoczenie sąsiedzkie, zawodowe. 	

2.2.1.2 Praca socjalna z osobą starszą lub niepełnosprawną dotkniętą przemocą w rodzinie

Charakterystyka osób starszych lub niepełnosprawnych dotkniętych przemocą w rodzinie:

Z wiekiem rośnie poczucie bezradności, poczucie zależności i strach przed odrzuceniem. Pojawiają się choroby, niesprawność lub niedołęstwo. Osoby starsze dotknięte przemocą w rodzinie boją się ujawnienia faktów związanych z doznawaniem przemocy ze strony osób im bliskich, ponieważ:

- nie chcą wierzyć, nie dopuszczają do świadomości, że to się im przytrafiło;
- mają wyrzuty sumienia, poczucie bycia złym rodzicem;
- są przekonani, że taka sytuacja jest normalna;
- mają poczucie, że niezręcznie o tym mówić;
- mają nadzieję, że stosowanie wobec nich nadużycia są incydentalne i wkrótce się skończą;
- są zawstydzone, zwłaszcza gdy doświadczają przemocy ze strony członka rodziny;
- obwiniają się za doznawaną przemoc;
- obawiają się, że jeśli komuś powiedzą, pogorszy to tylko sprawę;
- boją się zabrania do „domu starców”, że nie poradzą sobie samemu;
- mają problemy z pamięcią i wystawianiem się.

Osoby starsze, które doznają przemocy w rodzinie, cechuje szereg zachowań wskazujących na występowanie lęku, takich jak: obawa przed opiekunem, okazywanie agresji gdy ktoś je dotyka, okazywanie lęku gdy ktoś wchodzi do pokoju, odmowa rozmowy o sytuacji związanej z przemocą, odmowa przyjęcia opieki medycznej, brak więzi społecznych i niechęć do ich nawiązywania⁹.

W literaturze¹⁰ dotyczącej zjawiska przemocy w rodzinie wyodrębnia się także osoby niepełnosprawne. Nieliczne są badania dotyczące postrzegania tego problemu¹¹. Formy stosowanej przemocy w rodzinie wobec osób niepełnosprawnych, są analogiczne jak w każdej ze wskazanych podkategorii osób dotkniętych przemocą w rodzinie, przy czym możliwości samodzielnej reakcji obronnej, podjęcia działań przez osobę niepełnosprawną doznającą przemocy w rodzinie są w równym stopniu ograniczone jak i możliwości osoby starszej. Problemem jednak znacznie większym jest uzyskanie bezpośredniej informacji od osoby niepełnosprawnej dotkniętej przemocą w rodzinie, zwłaszcza w przypadku niepełnosprawności intelektualnej i problemów w komunikacji.¹²

OSOBY STARSZE LUB NIEPEŁNOSPRAWNE DOTKNIĘTE PRZEMOCĄ W RODZINIE	
Typowe problemy	Przykładowe specyficzne problemy osób starszych lub niepełnosprawnych dotkniętych przemocą w rodzinie: <ul style="list-style-type: none"> • problem z werbalizacją stanu faktycznego, • ukrywanie faktu doznawania przemocy w rodzinie, • pogorszenie stanu zdrowia z powodu doznawanej przemocy w rodzinie, • konieczność zwiększenia usług, • zaniedbywanie potrzeb emocjonalnych, • pozbawianie środków do życia przez osobę stosującą przemoc w rodzinie.
Sposoby budowania relacji, komunikacji, motywowania i towarzyszenia	
Sposoby budowania relacji, komunikacji, motywowania i towarzyszenia osobom starszym lub niepełnosprawnym dotkniętym przemocą w rodzinie, są takie same jak w przypadku osób dorosłych dotkniętych przemocą w rodzinie. Do pracy socjalnej z osobą starszą/ niepełnosprawną	

⁹ B. Tobiasz- Adamczyk, *Teoretyczne wyznaczniki przemocy wobec osób starszych*, w: *Przemoc wobec osób starszych*, B. Tobiasz-Adamczyk (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 39-40.

¹⁰ Zob. *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu*, D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska (red.), Warszawa 2010.

¹¹ Badania dotyczące tego zjawiska zostały przeprowadzone na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Wyniki badań ujęte w dwóch raportach są dostępne na stornach internetowych:

„Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Część I – Raport z badania ogólnopolskiego”
http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/Przemoc%20w%20rodzinie/przemoc_spol.pdf

„Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Część II – Raport z badania profesjonalistów”
http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/Przemoc%20w%20rodzinie/przemoc_prof.pdf

¹² D. Jaszczak-Kuźmińska, op. cit.

doświadczającą przemocy w rodzinie, zastosuj więc wskazówki zawarte w rozdziale 2.2.1.1.	
Sposób postępowania pracownika socjalnego i rola osoby starszej lub niepełnosprawnej dotkniętej przemocą w rodzinie¹³	
Etap pracy z osobą dotkniętą przemocą	ZAGADNIENIA SZCZEGÓŁOWE WSPÓŁPRACY
Diagnoza (zgłoszenie osobiste osoby dotkniętej przemocą w rodzinie lub potwierdzenie występowania przemocy w rodzinie w środowisku wcześniej znanym pracownikowi socjalnemu, zgłoszenie innej instytucji lub osób)	<p>Działania pracownika socjalnego są analogiczne do tych wskazanych w przypadku osób dorosłych dotkniętych przemocą w rodzinie, z tym że należy uwzględnić mniejsze zasoby i możliwości aktywnej współpracy z osobą starszą i niepełnosprawną, przy równoczesnym jej prawie do życia bez przemocy.</p> <p>Uwaga: należy przedłożyć informację przewodniczącemu Zespołu Interdyscyplinarnego do analizy i współpracy w ramach Zespołu lub grupy roboczej - zgodnie z procedurą ujętą w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz. U. 2011 nr 209 poz. 1245).</p>
Opracowanie planu działania i budowa indywidualnego pakietu usług	<p>Plan działania powinien uwzględniać potrzeby osoby starszej lub niepełnosprawnej dotkniętej przemocą oraz możliwości jej udziału w realizacji tego planu.</p> <p>Wyznaczenie celów działania</p> <p>Przykładowy cel główny:</p> <p>Zapewnienie poczucia bezpieczeństwa i poprawa warunków funkcjonowania osoby starszej lub niepełnosprawnej.</p> <p>Przykładowe cele szczegółowe:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Poprawa poczucia własnej wartości osoby starszej lub niepełnosprawnej dotkniętej przemocą w rodzinie.

¹³ Uogólnione zasady postępowania pracownika socjalnego i roli podopiecznego, na każdym etapie postępowania metodycznego w pracy socjalnej, przedstawione zostały w opracowaniu „Narzędzia pracy socjalnej - wprowadzenie”, które zostały opracowane w ramach fazy modelu projektu 1.18, zadanie 2. W pracy z osobą starszą lub niepełnosprawną dotkniętą przemocą w rodzinie, należy wykorzystać także wskazówki zawarte w wyżej wymienionym opracowaniu.

	<ul style="list-style-type: none"> • Ochrona dóbr/zasobów osoby starszej lub niepełnosprawnej dotkniętej przemocą w rodzinie. • Zapewnienie właściwej opieki osobie starszej lub niepełnosprawnej dotkniętej przemocą. • Skierowanie sprawy do prokuratury. <p>Założone efekty:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Osoba starsza lub niepełnosprawna dotknięta przemocą w rodzinie nawiązuje relacje z innymi, nie ukrywa faktów związanych z doznawaniem przemocy w rodzinie, akceptuje swoje prawo do życia bez przemocy w rodzinie, nie przypisuje sobie odpowiedzialności za akty przemocy. 2. Dochody i mienie osoby starszej lub niepełnosprawnej dotkniętej przemocą w rodzinie są zabezpieczone (ustanowienie pełnomocnictwa dla członków rodziny nie stosujących przemocy w rodzinie). 3. Osoba starsza lub niepełnosprawna dotknięta przemocą w rodzinie uzyskuje świadczenie usług opiekuńczych (dotyczy sytuacji zaniedbania, ale także jest to dodatkowy element kontroli wobec osób stosujących przemoc w rodzinie). 4. Zasady doboru usług z pakietu minimalnego/obowiązkowego □ wykorzystaj wskazówki wskazane w opisie dotyczącym osób dorosłych dotkniętych przemocą w rodzinie (rozdział 2.2.1.1.).
Realizacja planu działania	<p>Z uwagi na ograniczone możliwości osoby starszej lub niepełnosprawnej dotkniętej przemocą w rodzinie, należy uwzględnić większy udział w realizacji planu działania zarówno pracownika socjalnego, jak i innych specjalistów zaangażowanych do rozwiązania problemu przemocy w rodzinie. I tak do pracownika socjalnego należy uzyskanie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • specjalistycznego poradnictwa - prawnego, w razie konieczności w miejscu zamieszkania osoby starszej lub niepełnosprawnej; • zorganizowanie usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania; • zmotywowanie osoby starszej lub niepełnosprawnej dotkniętej przemocą w rodzinie, do złożenia zeznań i ewentualnego wskazania świadków; • pomoc w sporządzeniu zawiadomienia prokuratury o stosowanej przemocy w rodzinie. <p>Warunki konieczne do realizacji planu działania w przypadku osób starszych lub niepełnosprawnych dotkniętych przemocą w rodzinie, są analogiczne do tych określonych w przypadku osób dorosłych dotkniętych przemocą w rodzinie. Do pracy socjalnej z tą kategorią klientów wykorzystaj opis w rozdziale 2.2.1.1.</p>
Systematyczna	Wskazówki w zakresie systematycznej ewaluacji są analogiczne jak w przypadku

ewaluacja działań	osób dorosłych dotkniętych przemocą w rodzinie (wykorzystaj wskazówki zawarte w rozdziale 2.2.1.1), z tym że ewaluacja w przypadku osób starszych/ niepełnosprawnych doświadczających przemocy w rodzinie, jeszcze w większym stopniu wiązać się powinna ze wzmocnieniem i wsparciem emocjonalnym tych osób.
Ocena końcowa	Wskazówki w zakresie oceny końcowej w przypadku pracy socjalnej z osobą starszą/ niepełnosprawną dotkniętą przemocą w rodzinie, są analogiczne jak w przypadku osób dorosłych dotkniętych przemocą w rodzinie, wykorzystaj więc wskazówki w tym zakresie zawarte w rozdziale 2.2.1.1.
Zasoby środowiska, które można wykorzystać w ramach pracy socjalnej z osobami starszymi lub niepełnosprawnymi dotkniętymi przemocą w rodzinie	
Przykładowe zasoby środowiska: <ul style="list-style-type: none"> • kompetencje zawodowe i umiejętność obserwacji symptomów pracownika socjalnego oraz innych osób sprawujących usługi opiekuńcze, w tym asystenta osoby niepełnosprawnej; • wspierający lekarz pierwszego kontaktu, kompetentni opiekunowie świadczący usługi; • wolontariat dorosłych, młodzieży; • wsparcie socjalne, istniejąca infrastruktura terapii dla osób stosujących przemoc w rodzinie (w przypadku osób uzależnionych, które są sprawcami przemocy, tego typu terapia może być przeprowadzona tylko gdy osoby te poddane zostaną najpierw terapii uzależnień). 	

2.2.1.3 Praca socjalna z dzieckiem dotkniętym przemocą w rodzinie

Krzywdzenie dzieci w rodzinie pozostawia ślady w ich psychice często na całe życie. Obciążające aparat adaptacyjny są zarówno akty przemocy kierowane bezpośrednio wobec dziecka, jak i narażanie go na bycie świadkiem przemocy wobec osób trzecich, np. na matki czy rodzeństwa. Każde dziecko, jako słabsze i w każdej dziedzinie zależne od rodziców, jest narażone na to, że może doświadczyć przemocy. Nie w każdej jednak rodzinie dzieci są krzywdzone. Ocena stopnia prawdopodobieństwa wystąpienia przemocy wobec dzieci w danej rodzinie możliwa jest dzięki analizie czynników ryzyka. Kevin D. Browne¹⁴ wymienia czynniki ryzyka krzywdzenia i zaniedbywania dzieci według następujących kategorii.

Tabela 1: Czynniki ryzyka wystąpienia przemocy wobec dziecka wg K. Browna

Rodzic	Dziecko	Rodzina
--------	---------	---------

<ul style="list-style-type: none"> • młody wiek • samotne rodzicielstwo • niechciana ciąża • kontakt z przemocą • nadużywanie substancji odurzających • niewłaściwa opieka prenatalna • niewystarczające umiejętności rodzicielskie • choroba somatyczna lub psychiczna • problemy małżeńskie • depresja 	<ul style="list-style-type: none"> • przedwcześnie urodzone • niechciane • niepełnosprawne • małe 	<ul style="list-style-type: none"> • liczna • ubóstwo • brak wsparcia społecznego • stres • przemoc domowa • częste zmiany miejsca zamieszkania
--	---	---

Źródło: K.D. Browne, C. Hamilton-Giachristis, *Zapobieganie krzywdzeniu i zaniedbywaniu dzieci. Podejście oparte na ocenie poziomu ryzyka*, „Dziecko krzywdzone” nr 2, s. 28–39.

Im więcej czynników ryzyka dotyczy konkretnej rodziny, tym większe prawdopodobieństwo, że może dojść do stosowania w niej przemocy wobec dzieci.

Oprócz środków odurzających wymienionych przez K. Browna, uwzględnić należy czynniki wymienione w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz. U. 2011 nr 209 poz. 1245), tj. alkohol (również odurza), substancje psychotropowe i leki (zarówno substancje psychotropowe jak i środki odurzające mogą być stosowane w medycynie).

Symptomy zachowań dziecka doznającego przemocy w rodzinie:

1. Chroni *status-quo* rodziny, może chronić osobę stosującą przemoc w rodzinie, czyli w relacji z osobami trzecimi (np. pracownik socjalny) nie ujawnia przemocy, nie potwierdza czasem bardzo klarownych podejrzeń.
2. Jest zależne od osoby stosującej przemoc w rodzinie nie tylko jako sprawcy, ale także jako rodzica, czy opiekuna (wiele aktów przemocy w rodzinie uzasadnianych i usprawiedliwianych jest dobrymi intencjami sprawcy-rodzica oraz jego oddziaływaniem wychowawczym).
3. Może wykazywać różne nadmiernie negatywne reakcje wobec osób dorosłych (np. pracownika socjalnego), np. brak zaufania, strach. Podłożem takiego zachowania jest z jednej strony to, że krzywdzenie dziecka przez rodzica czy opiekuna jest równocześnie zniszczeniem zaufania dziecka do osoby dorosłej. Dziecko myśli: „nie warto mieć zaufania do dorosłych. Skoro mój rodzic mnie krzywdzi, to obcy dorośli też mogą”. Drugą możliwą przyczyną jest przekaz, jaki często dostają dzieci w rodzinach dotkniętych problemem przemocy w rodzinie od swoich rodziców. Nakazuje on, aby nie ufać, nie otwierać się na pracowników instytucji, nie ujawniać spraw domowych. Zdarza się też, że dziecko doznające przemocy w rodzinie jest nazbyt ugrzecznione.

4. Nie ma marzeń. Charakterystycznym elementem świata dziecka krzywdzonego jest ich brak. Dzieci w rodzinach dotkniętych przemocą w rodzinie koncentrują się na życiu z dnia na dzień. Ważne jest, aby przetrwać bieżący czas. Ważne, aby uniknąć kolejny raz przykrych zdarzeń. W związku z tym dzieci krzywdzone zwykle nie snują pozytywnych planów na przyszłość. Żadne dziecko nie chce wychowywać się w przemocy. Każde potrzebuje miłości i spokoju. Jednak życie wielokrotnie pokazało dzieciom w rodzinie z problemem przemocy, że nie jest ważne to, czego chcą lub potrzebują. W związku z tym nauczyły się nie mieć marzeń.
5. Wymaga ochrony, pomocy rodzica niekrzywdzącego. Jest to bardzo ważna osoba, która może dać dziecku wsparcie. Stanowi ona ogromny zasób w procesie pomagania dziecku. Podczas pracy z rodziną pracownik socjalny powinien pozyskać ją jako sojusznika do działania.

DZIECI DOTKNIĘTE PRZEMOCĄ W RODZINIE	
Typowe problemy	Przykładowe specyficzne problemy dzieci dotkniętych przemocą w rodzinie: <ul style="list-style-type: none"> • brak poczucia akceptacji, brak poczucia bezpieczeństwa; • zachowania agresywne; • złe funkcjonowanie/ wyniki nauczania w szkole; • unikanie kontaktów rówieśniczych; • zaniedbane potrzeby fizyczne zaniedbane potrzeby emocjonalne dziecka.
Sposoby budowania relacji, komunikacji, motywowania i towarzyszenia	
<ul style="list-style-type: none"> • Uzyskaj zgodę opiekuna prawnego, aby móc porozmawiać z dzieckiem. Wystarczająca jest zgoda jednego opiekuna prawnego wtedy, kiedy drugi opiekun prawny (drugi rodzic) nie wyraża swojego stanowiska co do możliwości rozmowy pracownika socjalnego z dzieckiem. • Minimalizuj ilość odbywanych rozmów, nawiązanie do art. 185 a i art. 185 b ustawy z dnia 6 czerwca 1997r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1997 nr 89 poz. 555, z późn. zm.). • Słuchaj z uwagą. Ujawnienie przemocy w rodzinie przez dziecko jest bardzo trudne dla niego. Może również być trudne dla ciebie. W pierwszej rozmowie dzieci krzywdzone najczęściej mówią o części, a nie o wszystkich przykrych wydarzeniach. Chcą w ten sposób sprawdzić reakcję osoby dorosłej: czy w ogóle uwierzy dziecku, jak zareaguje. Dodatkowo mówienie o doznanej krzywdzie może być samo w sobie dla dziecka trudne, wstydlive, upokarzające itd. Natomiast ta pierwsza rozmowa jest bardzo ważna, ponieważ często jest odruchem spontanicznym, aktem odwagi, który może się już nie powtórzyć. Powinieneś więc słuchać tego, co mówi dziecko i jeśli ujawnia ono przemoc w rodzinie, zadawać pytania zachęcające, aby dowiedzieć się więcej, a w miarę możliwości wszystkiego, co może ono powiedzieć w tej sprawie. • Ogólne zasady rozmowy z dzieckiem: 	

- Zachowaj spokojny, przyjazny, serdeczny ton głosu;
- Bądź cierpliwy: rozpoczynaj rozmowę z dzieckiem, zapewniając sobie na nią czas. Jeśli dziecko wyczuje, że się niecierpliwisz z powodu presji czasu lub jakiegokolwiek innej, nie będzie chciało rozwijać rozmowy;
- Zadawaj pytania otwarte, np.: „Opowiedz mi o tym więcej”, „Co się działo dalej?”, „Jak to było?”.
- Zadawaj pytania pojedyncze: zadaj jedno pytanie, daj dziecku czas na udzielenie odpowiedzi, następnie zadaj kolejne. Jeśli zadasz dziecku dwa lub więcej pytań jednocześnie, nie będzie ono wiedziało, na które ma odpowiadać. Może pominąć któreś pytanie i w ten sposób umknie informacja, która może okazać się ważna.
- Używaj słów, których używa dziecko: jeśli zorientujesz się, że dziecko używa specyficznego dla siebie określenia, w dalszej części rozmowy ty też go używaj. Jeśli np. dziecko używa określenia „walnął mnie” na opisanie przemocy, ty też bez skrepowania używaj tych słów.
- Zachowaj sposób komunikowania dostosowany do wieku dziecka: im starsze jest dziecko, tym więcej słów, pojęć zna. Małe dzieci (do 4–5 roku życia) nie znają jeszcze wielu z nich. Do typowych należą określenia pór roku, nazw miesięcy, dni tygodnia, godzin, pojęć typu często, rzadko, itd. W związku z tym w rozmowie z małymi dziećmi i używaj określeń opartych na konkretach, np. jeśli chcesz zapytać dziecko jak dawno coś się zdarzyło, zapytaj je, czy wtedy padał śnieg. Jeśli chcesz zapytać o porę dnia, zapytaj np., czy wtedy było widno na dworze.
- Używaj parafrazy w celu upewnienia się, czy dobrze rozumiesz to, co mówi dziecko. Może zdarzyć się, że użycie tego samego słowa oznacza coś innego dla dziecka i dla ciebie. Przykładem może tu być sformułowanie: „Mama była niegrzeczna”. Koniecznie sprawdź, co to oznacza dla dziecka.
- Używaj klaryfikacji w celu podsumowywania kolejnych części rozmowy po to, abyś upewnił się, że trafnie oceniasz sytuację, w jakiej znajduje się dziecko.
- Podczas rozmowy z dzieckiem unikaj:
  - Zadawania pytań zamkniętych, czyli takich, na które dziecko może odpowiedzieć tylko „tak”, „nie” lub „nie wiem”. Jest to ważne szczególnie wtedy, kiedy niewiele wiemy o tym, co przydarzyło się dziecku. Przykładem może być tu pytanie: „Czy ktoś cię bije?”;
  - Zadawania pytań wielokrotnie złożonych lub pojedynczych, ale wypowiedzianych kolejno jedno po drugim bez otrzymania odpowiedzi na poprzednie. Przykładem może tu być następująca sekwencja pytań wypowiedziana jako całość: „Co wtedy się stało?, Gdzie wtedy byłeś?, Czy mama była w domu?”;
  - Zaprzeczania temu, co mówi dziecko. Czasem dzieci opowiadają historie, które dorosłym

wydają się nieprawdziwe. Nie zajmuj się tym. Pamiętaj, że nie jest twoją rolą oceniać wiarygodność wypowiedzi dziecka. Tym zajmują się biegli sądowi. Twoim zadaniem jest uwierzyć w to, co mówi dziecko, przyjąć założenie, że mówi ono prawdę. Przykładem zaprzeczania może być zdanie: „Niemożliwe, żeby tak się zachował twój tata, rodzice tak się nie zachowują.”;

- Bagatelizowania lub umniejszania tego, co mówi dziecko. Przykład: „Aż tak bardzo to chyba Cię nie bolało”.

Jeśli z obserwacji i zachowań dziecka wynika prawdopodobieństwo stosowania wobec niego przemocy w rodzinie, skontaktuj się ze specjalistą, aby nie narażać dziecka na wielokrotne rozmowy na temat doznanych krzywd.

Sposób postępowania pracownika socjalnego i rola dziecka dotkniętego przemocą w rodzinie oraz zakres ich współpracy¹⁵

Etap pracy socjalnej	ZAGADNIENIA SZCZEGÓŁOWE WSPÓŁPRACY
Diagnoza	<p>Do diagnozy problemu dziecka dotkniętego przemocą w rodzinie wykorzystaj wskazówki dotyczące diagnozy zawarte w rozdziale 2.2.1.1., z tym że w diagnozie dotyczącej dziecka dotkniętego przemocą w rodzinie należy uwzględnić informacje i obserwacje innych specjalistów mających kontakt z dzieckiem (wychowawca, pedagog szkolny, pediatra itd.).</p> <p>Uwaga: pamiętaj, że dziecko nie powinno być poddane wielokrotnemu pytaniu o doznawaną przemoc. W wypadku kiedy podejrzewasz że dziecko doznaje przemocy w rodzinie, a twoje podejrzenia są potwierdzone przynajmniej przez część specjalistów, powinieneś zawiadomić Zespół Interdyscyplinarny i Sąd Rodzinny.</p>
Opracowanie planu działania i budowa indywidualnego pakietu usług	<p>Przy opracowaniu planu działania konieczne jest nawiązanie współpracy nie tylko ze specjalistami, ale przede wszystkim z co najmniej jednym opiekunem prawnym (rodzicem nie stosującym przemocy w rodzinie). Ważne, aby dziecko zaakceptowało działania, w których ma uczestniczyć (z uwzględnieniem wieku dziecka i jego możliwości percepcyjnych).</p> <p>Przykładowy cel główny:</p> <p>Zapewnienie bezpieczeństwa oraz poprawa funkcjonowania społecznego dziecka</p>

¹⁵ Uogólnione zasady postępowania pracownika socjalnego i roli podopiecznego, na każdym etapie postępowania metodycznego w pracy socjalnej, przedstawione zostały w opracowaniu „Narzędzia pracy socjalnej - wprowadzenie”, które zostały opracowane w ramach fazy modelu projektu 1.18, zadanie 2. W pracy z dzieckiem dotkniętym przemocą w rodzinie, należy wykorzystać także wskazówki zawarte w wyżej wymienionym opracowaniu.

	<p>doświadczającego przemocy w rodzinie.</p> <p>Cele szczegółowe:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ochrona bezpieczeństwa dziecka 2. Poprawa funkcjonowania w szkole. 3. Nawiązanie prawidłowych relacji z rówieśnikami. 4. Nabycie umiejętności radzenia sobie z emocjami i kontroli zachowań. 5. Podniesienie poczucia własnej wartości. <p>Założone rezultaty:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Poprawa wyników szkolnych (wzrost średniej ocen, uzyskanie promocji do następnej klasy). 2. Udział w pozytywnej grupie rówieśniczej (harcerstwo, wolontariat, drużyna sportowa). 3. Kontrola zachowań, zwłaszcza agresywnych, umiejętność wyrażania odczuwanych emocji (strachu, radości, zadowolenia, niepewności). 4. Umiejętność zauważania swoich, nawet drobnych sukcesów, nieprzyjmowanie odpowiedzialności za doznawaną pomoc w rodzinie, podejmowanie nowych wyzwań w nauce czy sporcie. <p>Zasady doboru usług z pakietu usług minimalnego/obowiązkowego:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dostosowanie do potrzeb dziecka; • pomoc psychologiczna; • placówka wsparcia dziennego. <p>Z pakietu usług społecznych:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zajęcia korekcyjno-terapeutyczne.
Realizacja planu działania	<p>W realizacji działań dotyczących dziecka dotkniętego przemocą w rodzinie uczestniczą przede wszystkim pracownik socjalny, specjaliści, opiekun prawny niestosujący przemocy.</p> <p>Ważne: działania podejmowane przez specjalistów powinny być koordynowane przez pracownika socjalnego.</p>
Systematyczna	Do systematycznej ewaluacji działań wykorzystaj wskazówki w tym zakresie,

ewaluacja działań	<p>zawarte w rozdziale 2.2.1.1.</p> <p>W pracy socjalnej z ważny jest systematyczny kontakt pracownika socjalnego ze wszystkimi specjalistami i rodzicem/opiekunem prawnym: bieżąca wymiana informacji o postępach w realizacji planu działań oraz analiza zdarzeń wskazujących na opór dziecka wobec proponowanej oferty. W takich sytuacjach konieczne jest określenie osoby (specjalista, osoba znacząca dla dziecka), która może ustalić przyczyny oporu i zaproponować ewentualne modyfikacje planu.</p>
Ocena końcowa	<p>Do oceny końcowej wykorzystaj wskazówki w tym zakresie zawarte w rozdziale dotyczącym pracy socjalnej na tym etapie metodycznego postępowania pracownika socjalnego z osobą dorosłą doświadczającą przemocy w rodzinie (rozdział 2.2.1.1.).</p>
Zasoby środowiska, które można wykorzystać w ramach pracy socjalnej z dzieckiem dotkniętym przemocą w rodzinie	
<p>Przykładowe zasoby środowiska:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wspierający rodzic, opiekun prawny; • świadomość środowiska dot. przyczyn złego funkcjonowania dziecka, co pozwala uzyskać wsparcie w działaniach; • istniejąca infrastruktura opieki nad dzieckiem w systemie pomocy społecznej i edukacji. 	

2.2.1.4 Praca socjalna z osobą dorosłą/starszą stosującą przemoc w rodzinie

Warto poznać kilka, najbardziej typowych schematów patologicznych zachowań osób stosujących przemoc w rodzinie, prowadzących do wyniszczającej kontroli i tyranii (mechanizm „zniewalania”):

1. osłabianie ofiary: doprowadzanie do całkowitej uległości, podporządkowania łagodną perswazją, żądaniem wyrzeczeń (z pracy, kariery, życia towarzyskiego itp.);
2. izolowanie: od ludzi, najbliższej rodziny, informacji, innych źródeł potencjalnego wsparcia;
3. świadome wywoływanie przerażenia, wzbudzanie lęku – grożenie śmiercią lub trwałym, szpecącym okaleczeniem;
4. naprzemienne stosowanie „kar” i „nagród”: „wielokrotne ocalanie”, wywoływanie wdzięczności za pozostawienie przy życiu („syndrom sztokholmski”);
5. nieuzasadnione i nieprzewidywalne wybuchy złości: półświadoma strategia ciągłego zastraszania ofiary;
6. budowanie przekonań osoby dotkniętej przemocą o „omnipotencji” sprawcy: roztaczanie wizji własnych możliwości, wpływów, znajomości - w opozycji do rzekomego osamotnienia ofiary;

7. wszechstronna kontrola zachowań: drobiazgowo reguły dotyczące życia codziennego, planów, brak intymności w życiu codziennym, przeszukiwanie rzeczy osobistych, poczty, itp.;
8. podtrzymywanie iluzji „zmiany”, „poprawy”, odwoływanie się do wspólnej „lepszey” przeszłości, wzbudzanie nadziei: odzyskiwanie „wymykającej się” relacji kontroli.

Psychologowie interpretują opisaną wyżej dynamikę zachowań osób stosujących przemoc, jako przejaw adaptacyjno-obronnych strategii radzenia sobie z poczuciem małej wartości, nieadekwatności społecznej, lęku przed odrzuceniem.

Dla osób stosujących przemoc w rodzinie, z upływem czasu nabiera właściwości uzależnienia: podlega eskalacji, zmianom. Poddawanie się przez członków rodziny kontroli, podporządkowanie i godzenie się na brutalność nie zmniejsza dynamiki przemocy, ani częstotliwości zachowań agresywnych – paradoksalnie, prowadzi do ich wzmożenia¹⁶.

Kontakt, w ramach pracy socjalnej, z osobą stosującą przemoc w rodzinie jest utrudniony, przede wszystkim przez powszechnie panującą atmosferę wieloznaczności zdarzeń dotyczących przemocy w rodzinie, znowę milczenia, panujący w rodzinie wstyd i strach. W szczególności, pracownik socjalny, tak jak każdy profesjonalista, narażony jest na specyficzne, kamuflujące zachowania sprawcy¹⁷:

- kwestionowanie odpowiedzialności – przekonywanie, że przyczyną zdarzeń są: przypadek, siły natury lub inne okoliczności, na które nikt nie ma wpływu;
- kwestionowanie szkody: przekonywanie, że nic się nie stało, że zdarzeniu należy nadać inne znaczenie, niż przedstawia to pokrzywdzona osoba;
- kwestionowanie osoby dotkniętej przemocą: odbieranie osobie pokrzywdzonej prawa do nazywania siebie ofiarami, przedstawianie swoich zachowań, jako aktów usprawiedliwionych, np. kary, słusznego odwetu, obrony itp.;
- potępienie potępiających: odbieranie, np. pracownikowi socjalnemu prawa do oceny zdarzeń, odwracanie uwagi od tego, co zrobił i skierowanie jej na motywy czy zachowania osób interweniujących;
- odwoływanie się do wyższych racji: sprawca uznaje konieczność poświęcania jednego dobra w imię innego tak, jakby działał w imię wyższej racji (wychowawczych, profilaktycznych, itp.);

---

¹⁶ D. Kubacka-Jasiecka, *Interwencja kryzysowa*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010, pkt. 5.3 i 5.4.

¹⁷ Zob. m.in. H.D. Sasal, *Niebieskie karty. Przewodnik do procedury interwencji Policji wobec przemocy w rodzinie*, PARPA, Warszawa 1998, s. 16–18.

- odwoływanie się do solidarności: poszukiwanie i odwoływanie się do realnych lub pozornych podobieństw między interweniującym pracownikiem socjalnym a sprawcą przemocy w rodzinie;
- „uwodzenie”: taktyka charakterystyczna, przede wszystkim dla sprawców przemocy z rysem psychopatycznym, polegająca na budowaniu więzi, obdarowaniu, a następnie żądaniu wzajemności od pracownika socjalnego (więź tzw. podwójnego wiązania);
- okłamywanie, „podwójne życie” i inne techniki.

OSOBA DOROSŁA/ STARSZA STOSUJĄCA PRZEMOC W RODZINIE	
Typowe problemy	<p>Przykładowe specyficzne problemy osób dorosłych/ starszych stosujących przemoc w rodzinie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • brak świadomości znaczenia stosowanej przemocy w rodzinie; • nabyte i akceptowane wzory zachowań przemocowych; • przekonanie, że najlepszą metodą uzyskania szacunku jest wywołanie lęku; • alkoholizm, stosowanie środków odurzających, substancji psychotropowych lub leków; • problemy emocjonalne związane z poczuciem własnej wartości.
Sposoby budowania relacji, komunikacji, motywowania i towarzyszenia	
<p>Sposoby budowania relacji, komunikacji z osobami dorosłymi/ starszymi stosującymi przemoc w rodzinie, są takie same jak w przypadku osób dorosłych dotkniętych przemocą w rodzinie. Do pracy socjalnej z osobą dorosłą/ starszą stosującą przemoc, zastosuj wskazówki zawarte w rozdziale 2.2.1.1.</p> <p>Motywowanie osób dorosłych/ starszych stosujących przemoc w rodzinie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wobec osób dorosłych/ starszych stosujących przemoc w zasadzie skuteczniejsze jest stosowanie działań motywujących, identyfikowanych z motywacją zewnętrzną, która odnosi się zaś do tych sytuacji, w których człowiek podejmuje działanie z uwagi na czynniki warunkowane sytuacją zewnętrzną, koniecznością stanowiącą efekt zachęty lub przymusu, bądź dla płynących z działania korzyści zewnętrznych. • Motywowanie do zmiany zachowania często rozpoczyna się od skierowania osoby stosującej przemoc w rodzinie do specjalisty przez sąd lub instytucję, np. pomoc społeczną jako niezbędnego warunku procesu pomocy rodzinie dotkniętej przemocą lub wynika z obawy przed zagrożeniem karą. • Osoba dorosła/ starsza stosująca przemoc w rodzinie obawia się różnych konsekwencji, które mogą ją spotkać, jeśli nie podejmie pracy nad swoim zachowaniem. • Możesz stosować w motywowaniu do zmiany elementy poczucia odpowiedzialności („Na pewno 	

kocha Pan/i swoje dzieci i nie chce, żeby były nieszczęśliwe’’).

- Motywacja zewnętrzna ma szansę przekształcić się w motywację wewnętrzną, czyli taką, która aktywizuje sprawcę przemocy w rodzinie do pracy nad swoim zachowaniem nie dlatego, że został skierowany przez sąd lub instytucję, ale dlatego, że on sam widzi sens i potrzebuje tej zmiany dla siebie i swoich bliskich. Taka motywacja jest najbardziej pożądana w procesie zmiany wewnętrznej sprawcy przemocy.
- Pamiętaj, że ludzi nie zmienia kara, ale nieuchronność kary.
- Weź pod uwagę, że człowiek się nie zmieni, jeżeli nie będzie widział korzyści z tej zmiany wynikających.
- Z osobą stosującą przemoc w rodzinie rozmawiaj w ten sposób, aby z rozmowy wynikało, że zmiana zachowania jest najkorzystniejszym dla niej rozwiązaniem.

Towarzyszenie osobom dorosłym/ starszym stosującym przemoc w rodzinie:

W wypadku podjęcia przez osobę dorosłą/ starszą stosującą przemoc w rodzinie działań prowadzących do zaniechania stosowania przemocy, można na wniosek osoby stosującej przemoc w rodzinie lub/i jej zgodą, podjąć działania o charakterze towarzyszenia, np.:

- wzmacniaj i podtrzymuj podopiecznego w decyzji o dokonywaniu zmian;
- towarzysz w dotarciu na pierwsze spotkanie w ramach programu oddziaływań korekcyjno - edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie;
- w przypadku uzależnienia od alkoholu, substancji odurzających, środków psychotropowych lub leków, umów podopiecznego na spotkanie w poradni uzależnień itp.;
- dostosowuj tempo pracy (terminarza zadań do realizacji) do możliwości klienta;
- zauważaj i podkreślaj każdy postęp dokonany przez osobę stosującą przemoc w rodzinie (np. systematyczny udział w grupie, zauważalny przez rodzinę spadek siły zachowań związanych z przemocą, itd.).

Sposób postępowania pracownika socjalnego i rola osoby dorosłej/ starszej stosującej przemoc w rodzinie oraz zakres ich współpracy¹⁸

¹⁸ Uogólnione zasady postępowania pracownika socjalnego i roli podopiecznego, na każdym etapie postępowania metodycznego w pracy socjalnej, przedstawione zostały w opracowaniu „Narzędzia pracy socjalnej - wprowadzenie”, które zostały opracowane w ramach fazy modelu projektu 1.18, zadanie 2. W pracy z osobą dorosłą/ starszą stosującą przemoc w rodzinie, należy wykorzystać także wskazówki zawarte w wyżej wymienionym opracowaniu.

Etap postępowania metodycznego	ZAGADNIENIA SZCZEGÓŁOWE WSPÓŁPRACY
Diagnoza	<p>Do diagnozy problemu osoby dorosłej/ starszej stosującej przemoc w rodzinie, wykorzystaj wskazówki w tym zakresie diagnozy, zawarte w rozdziale 2.2.1.1. Ponadto uwzględnij współwystępujące problemy, a w szczególności kwestie uzależnienia od alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych lub leków.</p> <p>W trakcie rozmowy diagnostycznej poinformuj osobę dorosłą/ starszą stosującą przemoc w rodzinie o prawnym charakterze stosowania przez nią przemocy w rodzinie i możliwości odpowiedzialności karnej.</p> <p>Zaprezentuj osobie dorosłej/ starszej stosującej przemoc, możliwość wyboru pomiędzy zmianą zachowania poprzez udział w zajęciach w ramach programu oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie lub skorzystanie z innych form pomocy, a ponoszeniem konsekwencji za stosowanie przemocy.</p> <p>Uwaga: w miarę możliwości pracę socjalną z osobą dorosłą/ starszą stosującą przemoc powinien realizować inny pracownik socjalny niż ten, który prowadzi pracę socjalną z członkami rodziny doświadczającymi przemocy, gdyż zbyt obciążające emocjonalnie jest pomaganie jednocześnie osobom, które są ze sobą w konflikcie.</p> <p>Istnieje ryzyko uwikłania pracownika socjalnego w konflikt, co z jednej strony prowadzi do obniżenia efektywności pracy socjalnej, a z drugiej zwiększa ryzyko wypalenia zawodowego.</p>
Opracowanie planu działania i budowa indywidualnego pakietu usług	<p>Opracowanie planu działania jest szczególnie trudne w wypadku osób dorosłych/ starszych stosujących przemoc w rodzinie ze względu na mechanizmy zaprzeczenia i obarczanie odpowiedzialnością ofiar przemocy.</p> <p>W przypadku osób stosujących przemoc w rodzinie uzależnionych od alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych lub leków, w pierwszej kolejności należy uwzględnić terapię uzależnień, ponieważ podejmowanie jakichkolwiek innych działań będzie bezskuteczne.</p> <p>Przykładowy cel główny:</p> <p>Zaniechanie stosowania przemocy .</p> <p>Cele szczegółowe</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Nabycie umiejętności kontroli zachowań. 2. Zmiana postaw i korekta zachowań. 3. Odnowienie więzi rodzinnych opartych na akceptacji i szacunku. 4. W przypadku osób uzależnionych od alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych lub leków - podjęcie terapii uzależnień.

	<p>Utrzymywanie abstynencji od w. w. środków w przypadku osób od nich uzależnionych, jest warunkiem koniecznym do prowadzenia działań na rzecz przewycięzania problemu przemocy. Dlatego cel ten w przypadku takich osób, powinien zostać osiągnięty jako pierwszy. Brak osiągnięcia tego celu spowoduje, że podejmowane działania na rzecz przewycięzania problemu przemocy będą nieskuteczne.</p> <p>Założone rezultaty:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Nabycie świadomości przyczyn stosowanych zachowań związanych z przemocą, kontrolą nad innymi, oraz wyuczenie zachowań niezagrażających bliskim. 2. Zmniejszenie liczby zachowań agresywnych, komunikowanie się bez przemocy. 3. Poprawa relacji rodzinnych, zwiększenie czasu przeznaczonego na potrzeby dzieci, partnera. 4. W przypadku osób uzależnionych od alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych lub leków - podjęcie terapii uzależnień (ambulatoryjnie bądź w placówce zamkniętej), np. udział w grupie AA (w przypadku osób uzależnionych rezultat ten powinien zostać osiągnięty jako pierwszy - bez tego nie jest możliwe osiągnięcie pozostałych rezultatów). <p>Dobór usług z pakietu usług pomocy i integracji społecznej:</p> <ul style="list-style-type: none"> • udział w programie oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie; • praca socjalna: przede wszystkim motywowanie do systematycznego korzystania z proponowanych usług. <p>Dobór usług z pakietu usług społecznych:</p> <ul style="list-style-type: none"> • terapia uzależnień w przypadku uzależnień od alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych lub leków, a w przypadku uzależnienia od alkoholu – skierowanie do gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych (zgodnie z procedurą „Niebieskie Karty” terapia jest usługą medyczną).
<p>Realizacja planu działania</p>	<p>Poszczególne działania określone w planie działania, powinny być podejmowane w ustalonych terminach, a stopień ich wykonania monitorowany w ramach <i>Umowy współpracy</i>.¹⁹</p>

¹⁹ W ramach fazy modelu projektu 1.18, zadanie 2, opracowano narzędzie – *Umowa współpracy*. Jest to narzędzie alternatywne do *Kontraktu socjalnego*. Główna zmiana jaką poczyniono w kwestionariuszu narzędzia *Umową współpracy* w stosunku do *Kontraktu socjalnego*, to pominięcie części pierwszej *Kontraktu*, dotyczącej oceny sytuacji życiowej klienta. Przedmiot badania, o którym traktuje pierwsza część *Kontraktu*, została bowiem

	Pracownik socjalny jest zobowiązany do udzielenia pomocy osobie dorosłej/ starszej stosującej przemoc w rodzinie w ustaleniu terminu rozpoczęcia terapii, rozpoczęcia zajęć w ramach programu oddziaływań korekcyjno – edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie, ciągłego motywowania do kontynuacji pracy nad zachowaniami.
Systematyczna ewaluacja działań	Prowadzenie systematycznej ewaluacji działań jest analogiczne do tego etapu postępowania metodycznego w pracy socjalnej z osobą dorosłą dotkniętą przemocą w rodzinie. Do systematycznej ewaluacji działań podejmowanych w ramach pracy socjalnej z osobą dorosłą/ starszą stosującą przemoc w rodzinie, wykorzystaj wskazówki w tym zakresie zawarte w rozdziale 2.2.1.1.
Ocena końcowa	Ocena końcowa działań podejmowanych w ramach pracy socjalnej, przebiega analogicznie jak w przypadku osób dorosłych dotkniętych przemocą w rodzinie. Zatem do oceny końcowej wykorzystaj wskazówki w tym zakresie zawarte w rozdziale 2.2.1.1.
Zasoby środowiska, które można wykorzystać w ramach pracy socjalnej z osobami dorosłymi/ starszymi stosującymi przemoc w rodzinie	
<p>Przykładowe zasoby środowiska:</p> <ul style="list-style-type: none"> • potrzeba akceptacji, zwłaszcza przez dzieci; • posiadanie osoby uznawanej za autorytet; • możliwość leczenia uzależnienia; • możliwość korzystania z programów oddziaływań korekcyjno – edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie; • możliwość korzystania z pomocy specjalistów (także w ramach Zespołu Interdyscyplinarnego). 	

uwzględniona w narzędziach pracy socjalnej wypracowanych w ramach zadania 2, przypisanych do wcześniejszego etapu metodycznego postępowania pracownika socjalnego (etap 1: ocena/ diagnoza). W związku z tym używanie w ramach pilotażu zadania 2 *Kontraktu socjalnego*, w niezmienionej formie, powodowałoby powielenie niektórych etapów postępowania metodycznego przez pracownika socjalnego. Druga, mniej istotna zmiana, dotyczy nieznacznego przeformułowania języka, który został zastosowany w *Kontrakcie socjalnym*, w celu uczynienia go bardziej przystępnym dla klienta. Pomimo tych niewielkich zmian, ze względów prawnych (nazwa *Kontrakt socjalny* jest zastrzeżona dla narzędzia określonego Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 8 listopada 2010 r. w sprawie wzoru kontraktu socjalnego <Dz. U. 2010 nr 218 poz. 1439>), na rzecz pilotażu przyjęto zmienioną, roboczą nazwę dla narzędzia *Umowa współpracy*, które w istocie jest drobną modyfikacją *Kontraktu socjalnego*. W przypadku stwierdzenia korzyści wynikających z zaproponowanej modyfikacji *Kontraktu socjalnego*, po pilotażu rekomendowana będzie modyfikacja jego kwestionariusza, lecz bez zmiany nazwy, która dobrze przyjęła się w środowisku pracowników socjalnych.

2.2.1.5 Praca socjalna z dzieckiem stosującym przemoc w rodzinie

Dzieci mogą stosować przemoc zarówno wobec swoich domowników, np. rodzeństwa, rodzica albo rodziców lub też wobec swoich rówieśników. Ta druga sytuacja bardzo często współwystępuje ze stosowaniem przemocy w rodzinie. Jako osoby niepełnoletnie, dzieci stosujące przemoc w rodzinie stanowią grupę, przysparzającą wiele trudności osobom, które chcą im pomóc. Wynikają one z tego, że z jednej strony jako sprawcy powinni ponosić konsekwencje swojego działania. Z drugiej jednak, nadal są dziećmi, czyli tymi, wobec których powinno się stosować zaradcze środki wychowawcze. Stosowanie przemocy przez dziecko jest najczęściej wyrazem:

- braku wiedzy o konsekwencjach czynu;
- potrzeby odreagowania nieprzyjemnych emocji, takich jak gniew, złość, strach, przerażenie, bezradność w relacjach z innymi;
- powielania wzorów przemocy, które są dziecku znane z wcześniejszych doświadczeń;
- braku umiejętności współpracy z innymi osobami, szczególnie radzenia sobie z frustracją, z różnicami występującymi w przekonaniach, postawach, działaniach między ludźmi;
- zemsty za wcześniej doznaną krzywdę.

Podstawowe charakterystyczne dla tej grupy problemy dotyczą tego, że dziecko jako sprawca przemocy w rodzinie:

- chętnie chowa się za etykietę „sam jestem ofiarą”, chcąc w ten sposób uniknąć konsekwencji swoich zachowań; często, kiedy rozmawiamy z dzieckiem będącym jednocześnie sprawcą przemocy w rodzinie, na pierwszy plan wysuwa ono perspektywę tego, że samo kiedyś było krzywdzone, lub obecnie jest krzywdzone;
- boryka się z problemem, jakim jest brak umiejętności powstrzymywania się od impulsów lub pozorowanie takiego braku; dziecko podejmuje starania, aby zmienić swoje zachowanie, lecz bywa to bardzo trudne i wymaga najczęściej współpracy z rodzicami oraz dość długiego czasu, aby osiągnąć poprawę □ im starsze jest dziecko, tym trudniej skutecznie korygować w/w zachowania;
- częsty problem współwystępujący: demoralizacja, używanie alkoholu, papierosów, zachowania aspołeczne, brak zainteresowań;
- obraz sprawcy miesza się z obrazem ofiary przemocy w rodzinie, co zawiera pułapkę dla np. pracownika socjalnego związanej z zakwalifikowaniem dziecka jako ofiary lub sprawcy przemocy w rodzinie;
- wykazuje zwiększoną potrzebę stymulacji różnymi bodźcami: kiedy w życiu dziecka panuje spokój, odbierany jest on jako nuda, brak doznań, stąd pojawiają się u dziecka inicjatywy, aby w różny sposób zwiększać poziom adrenaliny w organizmie, np. pod postacią zachowań o charakterze przemocy;

- chętnie angażuje się w grupy rówieśnicze, które akceptują zachowania o charakterze przemocy; może szukać w nich zrozumienia, którego nie dostaje w rodzinie, ani w innych grupach rówieśniczych (np. szkolnych).

DZIECI STOSUJĄCE PRZEMOC W RODZINIE	
Typowe problemy	<p>Przykładowe specyficzne problemy dzieci stosujących przemoc w rodzinie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wyuczone, powielane wzorce zachowań związanych z przemocą w rodzinie; • potrzeby intensywnych przeżyć, także w gronie rówieśniczym (przemoc wobec rówieśników jest jednym z objawów tego, że dziecko dorasta w rodzinie z problemem przemocy w rodzinie); • przekonanie o braku odpowiedzialności za popełnione czyny brak umiejętności kontroli zachowań.
Sposoby budowania relacji, komunikacji, motywowania i towarzyszenia	
<ul style="list-style-type: none"> • Uzyskaj zgodę opiekuna prawnego. Podobnie jak w przypadku dziecka – ofiary przemocy w rodzinie, także gdy chcesz porozmawiać z dzieckiem stosującym lub podejrzanym, że stosuje przemoc wobec innych osób, powinieneś uzyskać najpierw zgodę jego opiekuna prawnego. • Rozmawiaj, w miarę możliwości, wprost nazywając zachowania przemocowe dziecka. To definiuje wasz kontakt jako taki, który w pewnym sensie wymaga uznania przez dziecko, że zrobiło coś złego. Jedynie taka postawa dziecka umożliwia rozmowę w sposób konstruktywny. Jeśli nie ma ono otwartości, gotowości aby uznać/wziąć na siebie swoją część odpowiedzialności za stosowaną przemoc, w naturalny sposób zaczyna reagować w sposób obronny, tzn. jak osoba, która nie czuje się winna. • Motywuj dziecko do pozostania w kontakcie. Jeśli nie masz dowodów na to, że dziecko stosuje przemoc, włoż cały wysiłek, aby nie dokonywać w swojej głowie oceny dotyczącej tego, czy dziecko, z którym rozmawiasz jest sprawcą przemocy, czy nie. Skoncentruj się na tym, aby zmotywować je do ewentualnych dalszych rozmów z tobą lub ze specjalistą zajmującym się udzielaniem pomocy dzieciom – sprawcom przemocy. Być może, jeśli zbudujesz przyjazną i bezpieczną atmosferę w kontakcie z dzieckiem, to właśnie z tobą porozmawia ono szczerze o tym, że stosuje przemoc wobec innych osób albo zgodzi się na rozmowę z w/w specjalistą. • Kontroluj emocje. Rozmowa z dzieckiem stosującym przemoc może wzbudzać twoją irytację i złość. Wiele dzieci – sprawców przemocy w rodzinie nie przyznaje się do winy, nie bierze odpowiedzialności za to, że inna osoba przez nie cierpi. Zdarza się, że młody sprawca przemocy bagatelizuje skutki swoich działań, mówiąc np. „przecież tylko go popchnąłem, on sam rozciął sobie głowę”. Innym przykładem zrzucania z siebie odpowiedzialności za krzywdzenie innej osoby jest wypowiedź: „ja mu nic nie robiłem, on sam się prosił, żeby dostać” albo „gdyby mi pożyczył ten piórnik, to by mnie tak nie zdenerwował i by nie oberwał”. Nierzadko mamy do czynienia z sytuacją, że dziecko – sprawca przemocy zaprzecza swoim zachowaniom mówiąc, że nie zrobiło tego, co mu się zarzuca. To wszystko powoduje, że taka rozmowa jest z psychologicznego punktu widzenia trudna z natury. • Uważaj na współpracę pozorną. Planując pracę/kontakty z dzieckiem – sprawcą przemocy 	

weź pod uwagę, że wiele dzieci, szczególnie, kiedy rzeczywiście stosują przemoc, nie jest zainteresowanych rozmawianiem z przedstawicielami służb. Twoje propozycje kolejnych spotkań mogą więc spotkać się z aprobatą dziecka, ale tylko pozorną. W rzeczywistości dziecko nie ma motywacji do zmiany swojego zachowania, do pracy nad sobą. Objawiać się to będzie np. tym, że dziecko mimo, iż umówiło się wcześniej na rozmowę z tobą, będzie się spóźniać, może opuszczać kolejne spotkania usprawiedliwiając się potem, że nie mogło dotrzeć z różnych powodów. Zawsze, kiedy zorientujesz się, że wasza współpraca ma charakter pozorny, próbuj mówić o tym wprost dziecku, np. „Od jakiegoś czasu widzę, że trudno jest nam się spotkać na rozmowę, mam wrażenie, że ta nasza współpraca jest taka jakby na niby - czy ty też tak uważasz?”.

- Zastosuj też ogólne zasady rozmowy z dzieckiem oraz unikaj pewnych reakcji, zgodnie ze wskazówkami w tym zakresie opisanymi w przypadku dziecka dotkniętego przemocą w rodzinie (patrz rozdział 2.2.1.3).
- Jeśli masz powody sądzić, że dane dziecko rzeczywiście stosuje przemoc wobec innych osób, skontaktuj się ze specjalistą pracującym na rzecz takich dzieci, aby wyjaśnić sytuację dziecka i podjąć stosowne działania (np. interwencję prawną, pomoc psychologiczną).

Sposób postępowania pracownika socjalnego i rola dziecka stosującego przemoc w rodzinie oraz zakres ich współpracy²⁰

Etap postępowania metodycznego	ZAGADNIENIA SZCZEGÓŁOWE WSPÓŁPRACY Uwaga: Praca socjalna z dzieckiem może być realizowana wyłącznie po uzyskaniu zgody opiekunów prawnych.
Diagnoza	<p>Diagnoza winna objąć obszary funkcjonowania dziecka stosującego przemoc a w szczególności:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wiek dziecka, • wobec kogo stosuje przemoc, • rodzaj przemocy (fizyczna, psychiczna, seksualna), • obszar funkcjonowania szkolnego, • obszar funkcjonowania rówieśniczego, • stan zdrowia – ewentualne schorzenia, leczenie, • źródło wzorców zachowań związanych z przemocą,

²⁰ Uogólnione zasady postępowania pracownika socjalnego i roli podopiecznego, na każdym etapie postępowania metodycznego w pracy socjalnej, przedstawione zostały w opracowaniu „Narzędzia pracy socjalnej - wprowadzenie”, które zostały opracowane w ramach fazy modelu projektu 1.18, zadanie 2. W pracy z dzieckiem stosującym przemoc w rodzinie, należy wykorzystać także wskazówki zawarte w wyżej wymienionym opracowaniu.

	<ul style="list-style-type: none"> • stopień świadomości znaczenia tych zachowań, • stopień świadomości zagrożeń dla sprawcy i dla otoczenia z powodu stosowania przemocy. <p>Można zastosować analizę SWOT dla ustalenia potencjału dziecka stosującego przemoc w rodzinie oraz ustalenia możliwych zasobów środowiska (np. rodzice, trener itp.).</p> <p>Motywację do zmiany może stanowić świadomość, że za stosowanie przemocy w rodzinie sprawca może ponieść odpowiedzialność instytucjonalną.</p>
Opracowanie planu działania i dobór pakietu usług	<p>Przy opracowaniu planu działania konieczny jest udział opiekunów prawnych dziecka, specjalistów (psycholog, pedagog szkolny, kurator sądowy).</p> <p>Cel główny:</p> <p>Zatrzymanie stosowania przez dziecko przemocy w rodzinie oraz poprawa funkcjonowania społecznego dziecka stosującego przemoc.</p> <p>Cele szczegółowe</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zmiana postawy wobec przemocy; 2. Uzyskanie samokontroli zachowań; 3. Wzmocnienie pozytywnych wzorów zachowań w gronie rówieśników i w relacjach rodzinnych. <p>Zakładane rezultaty:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Uzyskanie wiedzy na temat istoty szkodliwości zachowań przemocowych. 2. Uzyskanie kompetencji społecznych. 3. Zaangażowanie w działalność pozytywnych grup rówieśniczych (hobbystycznych, sportowych itp.). <p>Dobór usług z pakietu usług pomocy i integracji społecznej:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Specjalistyczne poradnictwo - psychologiczne, • Placówka wsparcia dziennego lub klub młodzieżowy. <p>Dobór usług z pakietu usług społecznych:</p> <ul style="list-style-type: none"> • pomoc psychologiczno-pedagogiczna: zajęcia socjoterapeutyczne.

Realizacja planu działania	<p>Nie ma możliwości zawarcia <i>Umowy współpracy</i> z osobą niepełnoletnią, natomiast należy zawrzeć <i>Umowę współpracy</i> z opiekunami prawnymi, określając ich zadania związane z motywowaniem, towarzyszeniem dziecku, zwłaszcza na początku procesu prowadzenia działań w ramach pracy socjalnej.</p> <p>Ważne jest, aby ustalić terminy spotkań ze specjalistami w jak najkrótszym czasie od określenia diagnozy oraz ustaleniu planu działań.</p> <p>Kluczową rolę w realizacji planu działań mają opiekunowie prawni, którzy powinni być zobowiązani do informowania o wszystkich naruszeniach planu działań oraz objawów oporu ze strony dziecka stosującego przemoc.</p> <p>Specjaliści pracujący z dzieckiem stosującym przemoc w rodzinie zobowiązani są do wymiany informacji na temat skuteczności pracy i ewentualnych problemów – w terminach ustalonych, lub w szczególnych sytuacjach (np. przerwanie terapii, zaniechanie udziału w zajęciach) – zaraz po wystąpieniu zdarzenia. Koordynatorem działań powinien być pracownik socjalny.</p>
Systematyczna ewaluacja działań	Wykorzystaj wskazówki w zakresie systematycznej ewaluacji zawarte w rozdziale 2.2.1.1.
Ocena końcowa	Wykorzystaj wskazówki w zakresie oceny końcowej zawarte w rozdziale 2.2.1.1.
Zasoby środowiska, które można wykorzystać w ramach pracy socjalnej z dziećmi stosującymi przemoc w rodzinie	
<p>Przykładowe zasoby środowiska:</p> <ul style="list-style-type: none"> • istniejąca infrastruktura zajęć socjoterapeutycznych w systemie pomocy społecznej i edukacji • możliwość zaangażowania specjalistów • możliwość zaangażowania krewnych akceptowanych • potrzeba sukcesów, np. sportowych 	

2.3 Ramy czasowe realizacji pracy socjalnej z osobami dotkniętymi i stosującymi przemoc w rodzinie

1. W fazie początkowej (pierwszy miesiąc) kontaktu pracownika socjalnego z rodziną w której stosowana jest przemoc (diagnoza problemów, ustalanie ich ważności, uzgadnianie działań, ustalanie zasobów osoby i środowiska) konieczne jest przeznaczenie co najmniej 2 godzin tygodniowo na prowadzenie postępowania metodyczne.

2. Po zaplanowaniu działań i w trakcie realizacji planu – co najmniej 4 godziny miesięcznie – na realizację działań i monitoring – przez 6 miesięcy.
3. Ewaluacja i ewentualna modyfikacja diagnozy i planu działań – co 3 miesiące po 3 godziny.
4. Ewaluacja trwałości uzyskania zmian – po upływie 12 miesięcy.

Załączniki

1 Zasady pracy socjalnej z rodzinami doświadczającymi przemocy w rodzinie

Fundamentalnymi dla pracy socjalnej w rodzinie dotkniętej przemocą są zasady praw człowieka i sprawiedliwości społecznej, ochrony godności ludzkiej i poszanowania podmiotowości każdego człowieka oraz inne zasady, które zostały przyjęte dla pakietu usług pomocy i integracji społecznej, w tym pracy socjalnej. W wypadku rodzin dotkniętych przemocą szczególne znaczenie ma stosowanie następujących zasad:

1. zasada akceptacji podopiecznego,
2. zasada indywidualizacji,
3. zasada udostępniania zasobów;
4. zasada wzmacniania (*empowerment*) kompetencji i możliwości rozwojowych,
5. zasada obiektywizmu (nieoceniania).

Przykłady stosowania tych zasad lub ich naruszania przez pracownika socjalnego znajdują się w tabeli nr 1.

Na szczególną uwagę zasługuje stosowanie zasady poufności, która w przypadku rodzin dotkniętych przemocą obejmuje nie tylko pracowników socjalnych, ale do jej zachowania zobowiązane są wszystkie osoby współpracujące w rozwiązaniu problemu przemocy w ramach Zespołu Interdyscyplinarnego bądź grup roboczych. Ważne, aby pracownik socjalny mający kontakt z rodziną, prowadzący jej sprawy rzetelnie i jasno informował o swoich zadaniach wynikających z Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy, tzn. o obowiązku powiadomienia ZI o występującym w rodzinie problemie i nie zobowiązywał się do zachowania tajemnicy, czego mu czynić nie wolno.

Etap postępowania metodycznego	Działania pracownika socjalnego	Zasada akceptacji podopiecznego i zasada obiektywizmu		Zasada indywidualizacji i zasada udostępniania zasobów		Zasada wzmacniania (empowerment) kompetencji i możliwości rozwojowych	
		Stosowanie zasad	Łamanie zasad	Stosowanie zasad	Łamanie zasad	Stosowanie zasady	Łamanie zasady
Diagnoza (nawiązanie relacji, określenie zasad korzystania z pomocy, zgromadzenie informacji, analiza danych, ocena wstępna, ocena operacyjna, określenie możliwości osób/rodziny zidentyfikowanie barier, także w środowisku, zaproponowanie celów i kierunków zmian).	<ul style="list-style-type: none"> Nawiązanie kontaktu. W wypadku zgłoszenia do OPS, obserwacji w znanym środowisku, zgłoszenia przez świadków(w tym różne instytucje) w miarę możliwości odrębnie z osobą dotkniętą przemocą i osobą stosującą przemoc. Przedstawienie procedur w sprawach przemocy w rodzinie. Przedstawienie oferty wsparcia.	<ul style="list-style-type: none"> Powstrzymanie od osądów, odrzucenie stereotypów, prezentowanie postawy otwartości. Sformułowania typu: „Dlaczego Pani tak długo zwlekała?”, „Widocznie były przyczyny tego, że mąż Panią bije i wyzywa”, „Pewnie daje pani powody do zazdrości”, „Przecież już raz Pani zgłaszała , ale się wycofała i są skutki”. Prezentowanie procedur i towarzyszącej	<ul style="list-style-type: none"> Posługiwanie się stereotypem i osądzanie podopiecznej/ego . Sformułowania typu: „Dlaczego Pani tak długo zwlekała?”, „Widocznie były przyczyny tego, że mąż Panią bije i wyzywa”, „Pewnie daje pani powody do zazdrości”, „Przecież już raz Pani zgłaszała , ale się wycofała i są skutki”. Okazywanie braku zaufania	<ul style="list-style-type: none"> Angażowanie podopiecznego w rozmowę, wysłuchanie, staranne określenie oczekiwań, podkreślanie decydującej roli podopiecznego we współpracy w rozwiązywaniu problemów. Pytania o ocenę własną sytuacji, określanie potrzeb w celu sformułowania odpowiedniego zestawu oferty wsparcia, informowanie o możliwościach . Używanie	<ul style="list-style-type: none"> Ograniczenie informacji o możliwych działaniach, prezentowanie poglądu, że wszystkim udziela się pomocy w jednakowy sposób. Sformułowania: „Jest wiele rodzin w których przemoc występuje”, „Zawsze tak samo się zgłaszacie (kobiety), a potem się wycofujecie”, „Zawsze stosujemy takie	<ul style="list-style-type: none"> Pomoc w określeniu możliwości i potencjału podopiecznego, jego roli w rozwiązaniu problemu. Wykazanie zrozumienia dla dotychczasowych decyzji życiowych, propozycje oferty sprzyjających rozwojowi – zajęć i treningów edukacyjnych. Sformułowania typu: „Mimo, że przeżywała Pani taką udrękę, wychowuje Pani dzielnie dzieci (wykonuje Pani	<ul style="list-style-type: none"> Kwestionowanie możliwości podopiecznego, wskazywanie na błędne decyzje życiowe, wskazywanie na ograniczone możliwości i prawa podopiecznego do uczestniczenia w rozwiązywaniu jego problemów, Sformułowania typu: „Jest Pani w takim położeniu, że właściwie niewiele da się zrobić...”, „Jeśli Pani pozwalała przez tyle lat tak się traktować, to dawała pani zły

		dokumentacji.		sformułowań: „Każda sytuacja jest inna i dlatego wspólnie zastanowimy się co w Pani przypadku można zrobić”, „Rozważmy co trzeba zrobić w Pani sytuacji”, „Rozważmy kto z Pani bliskich, znajomych może Panią wesprzeć”.	same procedury pomocy, nie ma wyjątków”.	pracę, utrzymuje rodzinę....)”, „,,Podjęła Pani ważną decyzję o ujawnieniu przemocy, jest Pani dzielną kobietą a ja chcę Pani pomóc w dalszych samodzielnych działaniach”, „Będziemy wspólnie ustalać co może Pani zrobić dla rozwiązania problemu, a w czym wymaga Pani wsparcia...”.	wzór dzieciom...”, „Do tej pory niewiele pani zrobiła dla rodziny, teraz ja będę musiała wziąć sprawy w swoje ręce”.
Opracowanie planu działania i budowa indywidualnego pakietu usług	<ul style="list-style-type: none"> Wybór strategii działania, ustalenie zakresu działań po stronie pracownika socjalnego, przygotowanie do działań, ewentualnie negocjacje kontraktu, opracowanie planu ewaluacji. Uwaga! Wskazane jest zawieranie kontraktu socjalnego z osobami stosującymi 	<ul style="list-style-type: none"> Przedstawienie oceny sytuacji, pomoc w określeniu celu głównego oraz celów szczegółowych, uzgodnienie celów wspólnych, określenie działań podopiecznego i pracownika socjalnego oraz skorzystanie z usług innych 	<ul style="list-style-type: none"> Negowanie opinii podopiecznego, wymuszanie zgody podopiecznego na propozycje pracownika socjalnego. 	<ul style="list-style-type: none"> Przedstawienie wariantowych możliwości działań wraz z prawem wyboru podopiecznego tych, które według niego są możliwe. Rzeczowa rozmowa na temat opinii i obaw, podkreślanie możliwości i 	<ul style="list-style-type: none"> Deprecjonowanie możliwości i propozycji podopiecznego. Ciągłe kontrolowanie. 	<ul style="list-style-type: none"> Motywowanie do podejmowania samodzielnych decyzji oraz analizy ich możliwych skutków. Wzmacnianie działań podopiecznego prowadzących do osiągnięcia celów, podkreślanie udziału podopiecznego w rozwiązywaniu 	<ul style="list-style-type: none"> Wskazywanie głównie na błędy, kwestionowanie proponowanych przez podopiecznego działań zamiast próby wyjaśnienia źródeł propozycji. Wskazywanie na jego ograniczenia.

	przemoc zmotywowanymi do zmiany (choćby z powodu przymusu zewnętrznego, np. wskazania sądu) oraz osobami dorosłymi dotkniętymi przemocą zmotywowanymi do zmiany swojej sytuacji życiowej.	podmiotów i osób, zapisanie działań wraz z uzgodnionym harmonogramem oraz terminami kontaktów.		zasobów podopiecznego. • Opieranie się na propozycjach podopiecznego. • Pomijanie wątpliwości podopiecznego.		sytuacji życiowej.	
Realizacja planu działania	<ul style="list-style-type: none"> Szybkie i rzetelne wykonywanie zobowiązań przez pracownika socjalnego, utrzymywanie kontaktu (osobistego lub telefonicznego) z podopiecznym dla przypomnienia o terminach ustalonych działań, zaangażowanie innych osób i podmiotów ułatwienie podopiecznemu skorzystania z usług ujętych w planie działania, w przypadku osób dotkniętych przemocą wskazane towarzyszenie w realizacji wybranych działań przez 	<ul style="list-style-type: none"> Wyrażanie akceptacji dla podejmowanych prób działania przez podopiecznego. Pamiętać trzeba, że osoby dotknięte przemocą często nie wierzą w możliwość zmiany, stąd ważne aby dawać wsparcie. 	<ul style="list-style-type: none"> Kwestionowanie podopiecznego i jego woli zmiany, wskazywanie na opóźnienia, lekceważenie wątpliwości podopiecznego. 	<ul style="list-style-type: none"> Uwzględnianie trudności po stronie podopiecznego, przeszkód występujących po jego stronie, opinii dot. otrzymanej usługi, proponowanie innej lub realizowanej przez kogoś innego. 	<ul style="list-style-type: none"> Szywna realizacja planu, bez uwzględniania stanowiska osoby zainteresowanej. 	<ul style="list-style-type: none"> Motywowanie i towarzyszenie w realizacji działań zgłaszanych jako trudne, podkreślanie wagi i znaczenia każdego działania lub decyzji podopiecznego przybliżającej do celu. 	<ul style="list-style-type: none"> Zgłaszanie negatywnych uwag dot. propozycji działań, ograniczanie roli podopiecznego w rozwiązywaniu problemów, przejmowanie odpowiedzialności za jego życie. •

	podopiecznego oraz nieustanne motywowanie.						
Systematyczna ewaluacja działań	<ul style="list-style-type: none"> Monitoring działań wg uzgodnionego harmonogramu, ocena rezultatów działania, aktualizacja diagnozy i planu działań. 	<ul style="list-style-type: none"> Przestrzeganie ustalonego lub modyfikowanego harmonogramu, uwzględnianie wniosków dot. zmiany terminów lub kolejności działań, dopytywanie podopiecznego nt oceny i skutków podjętych działań, propozycji zmian w planie działań, wspólne ustalanie przeszkód i barier w realizacji planu i ich ocena z uwzględnieniem oceny możliwości ich usunięcia lub ograniczenia. 	<ul style="list-style-type: none"> Nieuwzględnianie wniosków podopiecznego dot. terminarza, lekceważenie opinii i oceny nt uzyskanych efektów, odmowa uwzględnienia opinii dot. ewentualnej zmiany planu bez podania argumentów (w wypadku propozycji niecelowych). 	<ul style="list-style-type: none"> Każdy ma prawo do swojej oceny działań i ich skutków, uwzględnianie potrzeby zmiany podmiotów współpracujących na takie, które zostaną zaakceptowane przez podopiecznego – pozyskiwanie współrealizatorów planu właściwych dla podopiecznego, dla jego oczekiwań i oceny sytuacji. 	<ul style="list-style-type: none"> Odrzucanie ocen podopiecznego, jego oczekiwań, zaniechanie poszukiwania modyfikacji planu lub odmowa angażowania innych podmiotów, ze względu na trudności organizacyjne lub osobiste opinie i uprzedzenia. 	<ul style="list-style-type: none"> Podkreślanie wszystkich osiągnięć podopiecznego, jego działań, nawet jeśli nastąpiły z opóźnieniem. Wskazywanie na moc sprawczą osoby, na podniesienie każdej umiejętności, udział w każdym ustalonym działaniu. 	<ul style="list-style-type: none"> Kwestionowanie zaangażowania i woli, podkreślanie ewentualnie słabych postępów w realizacji planu. Podkreślanie wątpliwości podopiecznego i zarzucanie mu złej woli („Wszystkie ofiary tak samo postępują”). Wskazywanie na osamotnienie („Jak widać jest Pan/i sama w tym wszystkim”).
Ocena końcowa	<ul style="list-style-type: none"> Podsumowanie efektów działań, ocena stopnia uzyskanej zmiany, rzetelna ocena trwałości zmiany i ewentualnych 	<ul style="list-style-type: none"> Wskazywanie na udział i rolę podopiecznego w uzyskanej zmianie, powstrzymywanie 	<ul style="list-style-type: none"> Podkreślanie roli pracownika socjalnego, „wytykanie” błędów w działaniu („Gdyby 	<ul style="list-style-type: none"> Podsumowanie udziału podopiecznego, jego zaangażowania, wykorzystania 	<ul style="list-style-type: none"> Minimalizowanie skutków zmian w życiu konkretnej osoby. 	<ul style="list-style-type: none"> Rzetelna ocena dokonanych zmian, uzyskiwanie oceny ich skali i trwałości od podopiecznego, zachęcanie do 	<ul style="list-style-type: none"> Wieszczanie przyszłych kłopotów podopiecznego ze wskazaniem przyczyn

	kolejnych zagrożeń.	się od prezentacji subiektywnych ocen: „Można było szybciej”.	Pan/i robiła jak mówiłam...”).	dostępnych usług i skutków dla konkretnej osoby. • Weryfikacja uzyskanych skutków.		dalszej pracy nad swoimi słabościami.	leżących po jego stronie, podkreślanie niedostatków zmiany.
--	---------------------	---	--------------------------------	---	--	---------------------------------------	---

2 Specyfika pracy metodą grupową z rodzinami doświadczającymi przemocy w rodzinie

Poprzez pracę socjalną metodą grupową rozwiązywane są następujące problemy:

- brak wiedzy o mechanizmach przemocy, o działaniu osób stosujących przemoc, o typowych reakcjach osób dotkniętych przemocą;
- brak wiedzy na temat procedur pomocnych przy wychodzeniu z przemocy;
- brak wiedzy, w jaki sposób dbać o bezpieczeństwo własne i dzieci w sytuacji nagłego zagrożenia kolejnym aktem przemocy – opracowywanie planu ewakuacji;
- wsparcie udzielane przez prowadzących jako profesjonalistów (głos eksperta);
- wsparcie ze strony innych uczestników – „skoro ona dała radę, poradziła sobie, to ja też mogę sobie poradzić”;
- obserwowanie i analizowanie wzoru funkcjonowania w relacjach z innymi ludźmi, możliwość korygowania go w bezpiecznych warunkach grupy: „Co ja robię, że ludzie chcą pożyczać ode mnie pieniądze?”, „Co ja robię, że przyciągam do siebie kolejnych alkoholików?”;
- brak wiedzy na temat prawidłowej, wspierającej i mądrej opieki nad własnymi dziećmi – np. spotkania z pielęgniarką, z lekarzem pediatrą;
- rozwój własny zmierzający do podjęcia pracy, do uniezależnienia się od sprawcy, budowanie pozytywnego obrazu własnej osoby, nauka zaufania do siebie.

2.1 Przykład: grupa psychoedukacyjna dla kobiet doświadczających przemocy w rodzinie

- I. Cel utworzenia grupy: rozwiązywanie w/w problemów
  - II. Adresaci: kobiety, które aktualnie doświadczają przemocy domowej, ale mają motywację do zmiany swojej sytuacji.
Rodzaj grupy: grupa psychoedukacyjna, czyli taka, w której podczas sesji część czasu przeznaczona jest na pracę na procesie grupowym, a część na wykłady, warsztaty dotyczące rozwijania umiejętności potrzebnych do ochrony przed przemocą.
  - III. Organizacja pracy z grupą.
1. Przygotowanie i rekrutacja uczestników. W zakresie czynności przygotowawczych do powołania grupy należy podjąć następujące działania (lub część działań):

- zaplanowanie grupy – podjęcie decyzji co do osób prowadzących, dni i godzin spotkań, miejsca spotkań, określenia czasu trwania grupy, wyboru superwizora;
- sporządzenie planu pracy grupy dotyczącego treści edukacyjnych;
- przekazanie informacji o grupie do wszystkich specjalistów, którzy mogą potencjalnie kierować osoby zainteresowane uczestnictwem w grupie (pracownicy socjalni, policja, organizacje pozarządowe zajmujące się pomocą osobom doświadczającym przemocy, OIK/PIK, kuratorzy) – zarówno w formie słownej, jak i pisemnej;
- konsultacje indywidualne do grupy: są to spotkania z osobami rozważającymi swój udział w grupie, które prowadzi jedna z osób, które będą prowadzić grupę; celem konsultacji jest udzielenie wyczerpującej informacji dot. grupy, diagnoza czy kandydat jest w stanie korzystać z grupowej formy pomocy oraz rozmowa z kandydatem na temat pojawiających się wątpliwości co do uczestnictwa w grupie;
- dobór uczestniczek: kwalifikacja do grupy; na podstawie konsultacji indywidualnych prowadzący podejmują decyzję co do składu grupy. Optymalna liczba uczestniczek: 8–12 osób.

2. Czas realizacji: otwarta z okresowym zamykaniem grupy (nie ma w tym temacie standardów).

Zalety grupy otwartej – możliwość uzupełniania składu liczbowego grupy, łatwiej jest zdecydować się na pracę w grupie otwartej osobom mniej zmotywowanym, lub o motywacji zewnętrznej.

Zalety grupy zamkniętej – możliwość budowania większego poczucia bezpieczeństwa w grupie, które jest warunkiem skuteczności oddziaływań grupowych, większa możliwość pracy na procesie grupowym, możliwy głębszy poziom pracy.

3. Etapy pracy z grupą:

- budowanie grupy – etap początkowej pracy z grupą: uczestniczki zapoznają się ze sobą nawzajem, z prowadzącymi. Podstawową grupą tematów w tej fazie jest szukanie podobieństw między sobą. Prowadzący wzmacniają tą naturalną tendencję w celu budowania spójności grupowej. Umożliwia to przejście do dalszych etapów pracy z grupą.
- budowanie bezpieczeństwa w grupie – przejście przez etap różnicowania. Drugim etapem pracy z grupą jest omawianie pojawiających się w tej fazie tendencji do różnicowania się uczestniczek między sobą. Wiodącą grupą tematów jest wyróżnianie się z grupy, dostrzeganie różnic między poszczególnymi osobami. Ujawniają się różnice postrzeganiu problemów, w postawach, w przeżywaniu emocjonalnym tego, co dzieje się na sesjach. Prowadzący wspierają różnicowanie się uczestniczek i pracują nad relacjami w grupie w taki sposób, aby uczyły się one tego, że każdy człowiek jest inny i ma prawo do indywidualnego myślenia i decydowania. Jest to trudny etap pracy z grupą, który może być trudny zarówno dla uczestniczek, jak i dla prowadzących. Przejście tego

etapu jest jednak konieczne, aby możliwa była dalsza praca nad indywidualnymi problemami każdej osoby.

- faza współpracy grupowej – poszczególne uczestniczki czują się na tyle znajomo i bezpiecznie ze sobą, że gotowe są do efektywnej pracy nad własnymi problemami związanymi z doświadczaną przemocą.

IV. Prowadzący grupę: dwoje profesjonalistów (kobieta i mężczyzna) to optymalny wariant. Mogą to być psycholodzy, pedagodzy, pracownicy socjalni. Niezwykle pomocne jest, kiedy osoby te mają kompetencje w prowadzeniu pomocy metodą grupową, czyli odbyły szkolenie z zakresu prowadzenia grupy. W przypadku braku pary trenerów dopuszcza się prowadzenie grupy przez dwie osoby tej samej płci lub jedną osobę. Prowadzenie grupy przez jedną osobę jest trudniejsze niż z kimś, ponieważ trudniej jest utrzymać koncentrację jednego prowadzącego na grupie, analizować przebieg procesu grupowego, radzić sobie z trudnymi sytuacjami podczas spotkań, np. z konfrontowaniem się uczestniczki lub całej grupy z prowadzącym.

1. Zadania prowadzących:

- stworzenie grupy: działania wstępne, doprowadzające do rozpoczęcia spotkań grupowych;
- utrzymanie grupy.

2. Rola prowadzących:

- prowadzący jako uczestnik grupy poprzez swoje uczestnictwo w sesjach modeluje zachowania uczestniczek (obecność, punktualność, odnoszenie się z szacunkiem do uczestniczek i drugiego prowadzącego, otwartość, komunikowanie się);
- prowadzący jako moderator relacji w grupie prowadzi grupę w taki sposób, aby komunikować uczestniczki ze sobą i jednocześnie dbać o bezpieczeństwo w relacjach;
- prowadzący jako nauczyciel/realizator elementów psychoedukacji (możliwe jest prowadzenie psychoedukacji, przez innych specjalistów niż prowadzący, np. prawnik, pielęgniarka, lekarz, policjant).

2.2 Rola pracownika socjalnego w organizacji grupy samopomocowej

Grupa samopomocowa jest formą pomocy grupowej określaną czasem jako nieprofesjonalną, tzn. pomocy udzielają sobie nawzajem przez osoby dotknięte przemocą. W związku z tym nie występuje osoba prowadzącego w postaci profesjonalisty.

Rola pracownika socjalnego w odniesieniu do takiej formy pomocy grupowej sprowadza się do:

1. Pomocy przy powołaniu grupy do życia poprzez dystrybuowanie informacji o grupie: pracownik socjalny może informować innych profesjonalistów pomagających ofiarom przemocy o tym, że grupa powstaje, gdzie i kiedy są spotkania grupowe.
2. Zapewnieniu sali na spotkania grupy: pracownik socjalny może udostępnić miejsce, np. korzystając z zasobów OPS, w którym w bezpieczny sposób i w atmosferze spokoju grupa może pracować.

Samopomoc, pomoc wzajemna – tymi pojęciami określa się organizację i pomoc w ramach spotkań ustrukturyzowanych grup osób, które łączy wspólnota minionych lub obecnych doświadczeń, przeżywanych trudności, połączona z silną potrzebą rozwiązania problemu. Jest to metoda pracy zbliżona do metody tzw. społeczności terapeutycznej, zwykle nieprofesjonalna, niemoderowana, niewymagająca aktywności osób o formalnych kwalifikacjach psychologicznych lub terapeutycznych, w formie grupy, klubu, itp.

Można wyróżnić różne rodzaje grup samopomocy²¹:

1. grupy koncentrujące się na samorealizacji lub rozwoju osobowości (terapeutyczne);
2. grupy koncentrujące się na rzecznictwie społecznym, reprezentujące uczestników wobec instytucji, opinii publicznej;
3. grupy kreujące alternatywne wzorce życiowe;
4. grupy ochraniające i oferujące schronienie osobom poszkodowanym lub pokrzywdzonym.

Ogólnie przyjmuje się, że wartość grup samopomocy polega na niewymuszonej, autentycznej aktywności uczestników, wewnętrznie zmotywowanych do poszukiwania rozwiązań sytuacji problemowych, z którymi mają własne, bolesne doświadczenia. Siła grupy polega ułatwieniu dostępu do świata doznań, refleksji innych ludzi z podobnymi problemami i możliwości dokonywania porównań, poszukiwania podobieństw, różnic w przeżywaniu problemu, obalaniu błędnych i nie służących adaptacji sądów poznawczych, ekspozowaniu i poddawaniu wspólnej analizie (grupowej) praktykowanych sposobów radzenia sobie, np. z traumą.

Mimo, najczęściej bardzo pozytywnych ocen praktyków, uczestników grup samopomocy, w praktyce warto liczyć się z możliwością wystąpienia zagrożeń i problemów. Bywa, że destruktywny potencjał grupy dorównuje jej sile terapeutycznej. Przykładowe niebezpieczeństwa związane z funkcjonowaniem grupy samopomocy:

- ponowne przeżywanie doświadczeń traumatycznych wskutek wcielania się członków grupy w role;
- nieodpowiednie wykorzystanie władzy i zależności przez osoby wcielające się w grupowe role;
- indukowanie nieprzystosowawczych zachowań.

Można przyjąć, że zadania pracownika socjalnego związane z pomocą oferowaną przez grupy samopomocy są ograniczone. Grupy te, z założenia powinny być wolne od moderowania,

²¹ Katz, Bender, 1987, za: D. Kubacka-Jasiecka, *Interwencja kryzysowa*, Wydawnictwa Profesjonalne i Akademickie, Warszawa 2010, s. 185-186.

prowadzenia, są autonomiczne i niezależne od instytucjonalnych form pomocy. Działania pracownika socjalnego sprowadzają się więc, w tym wypadku do pomocy w organizowaniu spotkań grupy (znalezienie, udostępnienie miejsca na spotkania, pomoc w promocji oferty), organizacja działania klubów, jako miejsc spotkań grup, udostępnianie zaplecza technicznego (ksero, inne), innego wspierania aktywności i inicjatyw osób pokrzywdzonych podejmujących własne działania związane z ochroną własnych dóbr.

Stworzenie efektywnej grupy samopomocy zależy od następujących warunków:

- silna strukturyzacja zadań grupy – wypracowanie, zaadaptowanie istniejących zwyczajów, rytuałów spotkań (meetingów), filozofii pracy, np. zgodnie z „Tradycją 12 kroków w AA”;
- koncentracja na celach □ przyjęcie zasady spotkań poświęconych intensywnej pracy nad realizacją założonych celów, np. związanych z rozwiązywaniem problemu przemocy;
- przemyślany dobór celów – świadomy dobór celów: małych, konkretnych, mierzalnych, itp;
- zabezpieczenie uczestników przed „wtórną wiktymizacją” – stworzenie mechanizmów reagowania grupy w sytuacjach, gdy poruszana problematyka spotka się silnymi reakcjami regresyjnymi (nawrotami) lub innymi destrukcyjnymi, np. stworzenie instytucji „kontraktu sponsorskiego”;
- ostrożność w doborze uczestników – nie każdy uczestnik jest gotowy do korzystania z dobrodziejstw grupy samopomocowej.